

1997-2022: 25 ΧΡΟΝΙΑ

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ
ΝΙΚΟΣ ΠΟΥΛΑΝΤΖΑΣ

Κατώτατος μισθός:

**«Ζούμε για να δουλεύουμε
κι όχι δουλεύουμε για να ζούμε»**

Διερεύνηση των αντιλήψεων και εμπειριών των εργαζομένων

ΚΑΤΩΤΑΤΟΣ ΜΙΣΘΟΣ:
**«ΖΟΥΜΕ ΓΙΑ ΝΑ ΔΟΥΛΕΥΟΥΜΕ
ΚΙ ΟΧΙ ΔΟΥΛΕΥΟΥΜΕ ΓΙΑ ΝΑ ΖΟΥΜΕ»**

ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΤΩΝ ΑΝΤΙΛΗΨΕΩΝ
ΚΑΙ ΕΜΠΕΙΡΙΩΝ ΤΩΝ ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΩΝ

Υπεύθυνος σχεδιασμού και ανάλυσης της έρευνας:

Δρ. Κωνσταντίνος Θεοδωρίδης
Διδάσκων και Μεταδιδακτορικός Ερευνητής
Τμήμα Επικοινωνίας, Μέσων και Πολιτισμού
Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών

Νοέμβριος 2022

Οι απομαγνητοφωνήσεις των συνεντεύξεων έγιναν με τη συμβολή της **Μαρίνας Μάτζαρη**, τελειόφοιτη τμήματος Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο και εργαζόμενη στο Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς στο πλαίσιο του προγράμματος πρακτικής άσκησης φοιτητών/-τριών

ΠΕΡΙΧΕΧΟΜΕΝΑ

1. Εισαγωγή	1
2. Βιβλιογραφική επισκόπηση	3
3. Μεθοδολογία	7
4. Εργασία και επισφάλεια	9
4.1 Οι σχέσεις στην εργασία και η ποιότητα του περιεχομένου της	9
4.2 Κοινωνικές επιπτώσεις της κρίσης και επισφάλεια	11
5. Ο ρόλος του κατώτατου μισθούστην παρούσα οικονομικήκαι πολιτική συγκυρία	13
5.1 Κατώτατος μισθός, κόστος ζωής και κατανάλωση	13
5.2 Στρατηγικές διαχείρισης της ακρίβειας	15
5.3 Κατώτατος μισθός και αξιοπρέπεια	17
6. Πολιτική, ακρίβειακαι κατώτατος μισθός	19
6.1 Η πολιτική των επιδομάτων στη σημερινή συγκυρία	19
6.2 Οι αντιλήψεις των ανθρώπων που λαμβάνουν τον κατώτατο μισθό για τους πολιτικούς	20
7. Συμπεράσματα	23
8. Βιβλιογραφικές αναφορές	27

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα έρευνα εστιάζει στη σημασία του κατώτατου μισθού μέσα σε ένα ολοένα και περισσότερο αβέβαιο κοινωνικοοικονομικό και πολιτικό πλαίσιο. Πιο συγκεκριμένα, ενδιαφέρεται για τις απόψεις και τις αντιλήψεις των ίδιων των εργαζομένων για τον ρόλο του κατώτατου μισθού στην καθημερινότητά τους. Οι προκλήσεις που καλούνται να αντιμετωπίσουν οι άνθρωποι οι οποίοι λαμβάνουν τον κατώτατο μισθό αυξάνονται διαρκώς, ιδιαίτερα στην περίπτωση της Ελλάδας. Αυτό συμβαίνει διότι η επίδραση της δεκαετούς οικονομικής κρίσης από το 2010 και μετά, η πανδημία COVID-19, οι πληθωριστικές πιέσεις, η ενεργειακή κρίση, καθώς και οι επερχόμενες οικονομικές επιπτώσεις του πολέμου στην Ουκρανία διαμορφώνουν ένα ασφυκτικό περιβάλλον για τις χαμηλότερες κοινωνικές τάξεις.

Σε αυτό το πλαίσιο, τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα έρχονται αντιμέτωπα με τον κίνδυνο της απόλυτης φτώχειας. Είναι σημαντικό ότι, με βάση τα στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ (2022α) για την έρευνα του 2021, το 29,5% του πληθυσμού ή αλλιώς 3.092.300 άτομα είναι αντιμέτωπα με τον κίνδυνο φτώχειας ή του κοινωνικού αποκλεισμού¹, καθώς αδυνατούν να ανταποκριθούν στις αγορές βασικών αγαθών. Αυτό που εξετάζεται σε αυτήν την έρευνα είναι ο κατώτατος μισθός ως ένα δίκτυο κοινωνικής προστασίας για τους/τις εργαζόμενους/ες σε μια οικονομική και πολιτική συγκυρία που η πρόσβασή τους σε αξιοπρεπείς μισθούς, βιώσιμες συνθήκες εργασίας και στην κατανάλωση βασικών προϊόντων και υπηρεσιών επηρεάζεται δραματικά.

Οι μειώσεις μισθών, οι ευέλικτες σχέσεις εργασίας, η κατάργηση βασικών επιδομάτων και οι πολιτικές λιτότητας που είχαν επιβληθεί την περίοδο 2010-2015 στην Ελλάδα από την Τρόικα², φαίνεται ότι έχουν αφήσει το αποτύπωμά τους στις σημερινές εργασιακές συνθήκες, στις συμβάσεις εργασίας και στον κατώτατο μισθό. Πιο αναλυτικά, ήταν πριν από περίπου μια δεκαετία, την περίοδο 2012-2013, όταν ο κατώτατος μισθός μειώθηκε κατά περίπου 22% και διαμορφώθηκε στα 586 ευρώ μεικτά μαζί με τον καθορισμό ενός υποκατώτατου μισθού για τους νέους και τις νέες έως 25 ετών που είχε προσδιοριστεί στα 511 ευρώ (μείωση κατά 32%).

Σήμερα, υπό τις υπάρχουσες συνθήκες ασφυκτικής οικονομικής πίεσης που δέχονται οι εργαζόμενοι/ες, ο κατώτατος μισθός παραμένει χαμηλότερος σε σχέση με εκείνον που υπήρχε πριν από τις μνημονιακές περικοπές (751 ευρώ μεικτά). Το 2019, για πρώτη φορά μετά από αρκετά χρόνια, ο κατώτατος μισθός αυξήθηκε από τα 586 στα 650 ευρώ μεικτά (αύξηση 10,9%) και καταργήθηκε ο υποκατώτατος μισθός που ίσχυε για τη νεολαία (αύξηση 24%). Μετά από περίπου 2,5 χρόνια, και πιο συγκεκριμένα τον Ιανουάριο του 2022, ο κατώτατος μισθός αυξήθηκε κατά 2% (663 ευρώ μεικτά) και τον Μάιο του ίδιου έτους κατά 7,5% φτάνοντας στα 713 ευρώ μεικτά και κοντά στα 611 ευρώ καθαρά, παραμένοντας ακόμα κάτω από τα 751 ευρώ που ήταν σε ισχύ πριν από την εφαρμογή των μνημονίων.

Ο κατώτατος μισθός αποτελεί ένα εν δυνάμει μαξιλάρι προστασίας για τους/τις χαμηλά αμειβόμενους/ες και ταυτόχρονα ένα πεδίο έντονης πολιτικής αντιπαράθεσης. Η ακρίβεια, ο

¹ Τα στοιχεία βασίζονται στην Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών (SILC) για το 2021, με περίοδο αναφοράς εισοδήματος το έτος 2020. Το ποσοστό 29,5% προκύπτει από τον αρχικό ορισμό που ίσχυε μέχρι το 2020. Με βάση τον αναθεωρημένο ορισμό το ποσοστό διαμορφώνεται στο 28,3% και στα 2.971.200 άτομα. Για περισσότερες πληροφορίες, βλ. ΕΛΣΤΑΤ (2022α, σελ. 1-3).

² Αναφέρεται στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή, την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο.

πληθωρισμός και οι αυξήσεις στις τιμές της ενέργειας ασκούν πιέσεις στο ήδη συμπιεσμένο διαθέσιμο εισόδημα των νοικοκυριών, κάνοντας επιτακτική την ανάγκη για την κατανόηση της σημασίας του κατώτατου μισθού στη ζωή των ανθρώπων. Πιο αναλυτικά, με βάση τα στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ (2022β) για την Ελλάδα, ο Δείκτης Τιμών Καταναλωτή (ΔΤΚ) τον Σεπτέμβριο του 2022 διαμορφώθηκε στο 12% σε σχέση με τον Σεπτέμβριο του 2021, παρουσιάζοντας αύξηση κατά 2,9% σε σύγκριση με τον Αύγουστο του ίδιου έτους. Επίσης, το επόμενο χρονικό διάστημα αναμένονται νέες αυξήσεις τιμών, ιδιαίτερα στο λιανεμπόριο τροφίμων λόγω των μεγάλων ανατιμήσεων στα λιπάσματα, στο κόστος των καυσίμων και κατ' επέκταση στο συνολικό κόστος παραγωγής των αγροτικών προϊόντων.

Στην ακαδημαϊκή βιβλιογραφία έχει δοθεί ιδιαίτερη σημασία στον κατώτατο μισθό και τη μελέτη του στο πλαίσιο των οικονομικών της εργασίας. Επιπλέον, η ύπαρξη κατώτατου μισθού και ο προσδιορισμός του συνεχίζουν να αποτελούν αντικείμενο τόσο ακαδημαϊκής όσο και πολιτικής αντιπαράθεσης στη δημόσια σφαίρα. Παρ' όλα αυτά, είναι αξιοσημείωτο ότι οι διάφορες εμπλεκόμενες πλευρές στον δημόσιο διάλογο τόσο σε εγχώριο όσο και σε διεθνές επίπεδο, υιοθετούν τις οικονομετρικές προσεγγίσεις ως τον μοναδικό τρόπο κατανόησης της σημασίας του κατώτατου μισθού στις σύγχρονες κοινωνίες. Τέτοιες προσπάθειες αναλύουν τις επιπτώσεις του κατώτατου μισθού σε διάφορους δείκτες εργασίας/ανεργίας και προσπαθούν να προσδιορίσουν μία συγκεκριμένη τιμή ως κατάλληλη και αποδεκτή από τους φορείς χάραξης πολιτικής. Σε αυτό το πλαίσιο, δεν είναι λίγες οι φορές που η δημόσια συζήτηση στρέφεται στη θέση των εργαζομένων γύρω από το ζήτημα. Έτσι, οι εργαζόμενοι/ες τίθενται στο επίκεντρο της πολιτικής αντιπαράθεσης. Ένα από τα κυρίαρχα επιχειρήματα όσων εκφράζουν πιο συντηρητικές προσεγγίσεις σχετικά με περαιτέρω αυξήσεις στον κατώτατο μισθό είναι ότι οι εργαζόμενοι/ες που λαμβάνουν τον κατώτατο μισθό αναγνωρίζουν (και συμφωνούν) με τον σκεπτικισμό που υπάρχει σχετικά με ενδεχόμενες αυξήσεις του μισθού τους.

Σκοπός της παρούσας έρευνας είναι να εξετάσει τις απόψεις των ίδιων των εργαζομένων που λαμβάνουν τον κατώτατο μισθό. Πιο συγκεκριμένα, στόχος της είναι μέσω μιας κοινωνιολογικής προσέγγισης να διερευνήσει σε βάθος τις αντιλήψεις των ίδιων για τη σημασία του κατώτατου μισθού στην καθημερινή τους ζωή και στις καταναλωτικές τους συνήθειες. Επιπρόθετα, η έρευνα επικεντρώνεται στις εμπειρίες και στις ερμηνείες των ανθρώπων σχετικά με τις διαδικασίες καθορισμού του μισθού, τη σύνδεσή του με την άσκηση πολιτικής, καθώς και στις αντιλήψεις των εργαζομένων για τους πολιτικούς σε μια κοινωνία πολλαπλών κρίσεων.

Ως εκ τούτου, η προσπάθεια αυτής της έρευνας είναι να καλύψει το υπάρχον κενό στη βιβλιογραφία παρέχοντας τη δυνατότητα στους εργαζόμενους/ες που συμμετείχαν να εκφραστούν και να διατυπώσουν τις θέσεις τους σχετικά με ζητήματα που τους/τις αφορούν άμεσα. Το βασικό επιχείρημα που αναπτύσσεται σε αυτή την έκθεση αναφοράς είναι ότι ο κατώτατος μισθός αποτελεί βασικό σημείο διαμόρφωσης της ταυτότητας των ίδιων των εργαζομένων διαδραματίζοντας κομβικό ρόλο στις καθημερινές τους καταναλωτικές πρακτικές και στην επιβίωσή τους. Η έρευνα γύρω από τα ζητήματα του κατώτατου μισθού μας επιτρέπει, επίσης, να εξετάσουμε τη σχέση των εργαζομένων με την πολιτική στο πλαίσιο της σημερινής συγκυρίας, αφού ο καθορισμός του κατώτατου μισθού αποτελεί ένα πεδίο άσκησης ανταγωνιστικών πολιτικών με άμεση επίδραση στις ζωές των ανθρώπων.

2. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ

Σε θεωρητικό επίπεδο, ο κύριος στόχος πίσω από την υιοθέτηση μιας πολιτικής του κατώτατου μισθού είναι η καταπολέμηση της φτώχειας, η προστασία των χαμηλόμισθων και η αναδιανομή του πλούτου. Η βιβλιογραφία σε διεθνές επίπεδο εστιάζει στην επίδραση του κατώτατου μισθού στην εργασία (Brown, 1999· Dickens κ. συν., 2012). Συνήθως, αυτό που τονίζεται και παράλληλα διερευνάται μέσα στο διαφορετικό πλαίσιο της εκάστοτε αγοράς εργασίας, είναι οι πιθανές επιδράσεις μιας αύξησης του κατώτατου μισθού στην ευημερία και στους δείκτες εργασίας.

Η Antonopoulou (2021) αναλύει τις μεγάλες εργασιακές αλλαγές σε σχέση με τον θεσμό του κατώτατου μισθού σε τρεις χώρες της νότιας Ευρώπης (Ελλάδα, Ισπανία, Πορτογαλία). Πιο συγκεκριμένα, η μελέτη της εξετάζει την κοινωνική αποδοτικότητα του θεσμού του κατώτατου μισθού, καθώς και των μεταρρυθμίσεων που υλοποιήθηκαν κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης μέσω των προγραμμάτων δημοσιονομικής προσαρμογής. Ουσιαστικά, αναδεικνύει ότι οι πολιτικές που υιοθετήθηκαν τα χρόνια της κρίσης είχαν αρνητικές συνέπειες στα συνδικάτα και στον ρόλο τους στη διαδικασία προσδιορισμού του κατώτατου μισθού. Εξηγεί μέσα από την ανάλυση πώς η μείωση ή, σε άλλες περιπτώσεις, η στασιμότητα του κατώτατου μισθού χρησιμοποιήθηκε ως εργαλείο της λεγόμενης «εσωτερικής υποτίμησης».

Πράγματι, μια τέτοια προσέγγιση περιορισμού των συλλογικών διαπραγματεύσεων αφαιρεί ένα σημαντικό πλεονέκτημα από τους/τις εργαζόμενους/ες στην άσκηση πίεσης για τη βελτίωση της μισθωτής εργασίας. Σε αυτό το πλαίσιο, η προώθηση των ευέλικτων μορφών εργασίας, η μείωση του κόστους εργασίας και η κατάργηση των συλλογικών συμβάσεων δημιουργούν ένα νέο περιβάλλον για τη μελέτη της σημασίας του κατώτατου μισθού. Ως εκ τούτου, η Antonopoulou (2021) καταλήγει ότι ο καθορισμός του κατώτατου μισθού υπό την κρατική-κυβερνητική ευθύνη, προσδίδει στη διαδικασία ένα θεσμικό χαρακτήρα που θεωρητικά είναι ιδιαίτερα σημαντικός τόσο για την προστασία των ευάλωτων ομάδων της κοινωνίας όσο και για τον ορισμό ενός κοινωνικά δίκαιου μισθού για τους ανθρώπους.

Τα τελευταία χρόνια υπήρξε μία επικέντρωση του προσανατολισμού των κοινωνικών επισημών στις συνθήκες εργασίας, όπως αυτές διαμορφώθηκαν από το 2010 και μετά. Ο Κουζής (2017) δίνει έμφαση στους μετασχηματισμούς που γίνονται στο πεδίο της εργασίας τονίζοντας ιδιαίτερα τις αλλαγές που είχαν ήδη συντελεστεί στην Ελλάδα πριν από την υπογραφή των μνημονίων. Ο ίδιος υποστηρίζει ότι τα τελευταία είκοσι χρόνια στην Ελλάδα (όπως και αλλού) έχει επιχειρηθεί και προωθηθεί η μείωση του εργατικού κόστους, καθώς και οι ευέλικτες μορφές εργασίας, με στόχο την ενίσχυση των δεικτών της ανταγωνιστικότητας και της απασχόλησης στο πλαίσιο των πολιτικών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Όπως ισχυρίζεται ο Κουζής (2017), με αυτόν τον τρόπο, οι εργασιακές σχέσεις όπως τις γνωρίζαμε μέχρι πρότινος απορρυθμίζονται και ο χαρακτήρας της εργασίας επαναπροσδιορίζεται με πρώτο και κύριο στόχο την ανταγωνιστικότητα των επιχειρήσεων εις βάρος των δικαιωμάτων των εργαζομένων. Πιο αναλυτικά, αναφέρει ότι το 2009 η «παράνομη ευελιξία» που συνδέεται με την ανασφάλιστη εργασία, η οποία ήταν ήδη στο 22%, διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση σκληρών συνθηκών για τους/τις εργαζόμενους/ες και ιδιαίτερα για τη νεολαία.

Για τον Κουζή (2017), έχει ιδιαίτερη σημασία ότι κατά το 2009 και πριν την έναρξη της οικονομικής κρίσης, η Ελλάδα βρισκόταν μαζί με την Πορτογαλία στις τελευταίες θέσεις από άποψη

ανταγωνιστικότητας ανάμεσα στις οικονομίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης (των 15). Ταυτόχρονα αυτές ήταν οι δύο χώρες με το χαμηλότερο εργατικό κόστος, καταδεικνύοντας έτσι ότι δεν ήταν το κόστος εργασίας το πρώτιστο πρόβλημα ανταγωνιστικότητας αυτών των χωρών. Στη συνέχεια, ο Κουζής (2017) αναφέρεται και αναλύει τις αλλαγές στον κατώτατο μισθό την περίοδο των μνημονιακών δεσμεύσεων και μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο των συνθηκών εργασίας που είχε διαμορφωθεί με την απελευθέρωση των απολύσεων, τον περιορισμό των συνδικαλιστικών αδειών και του απεργιακού δικαιώματος, την κατάργηση του 13ου και 14ου μισθού, καθώς και την περαιτέρω ελαστικοποίηση του χρόνου εργασίας.

Τον Ιούνιο του 2022, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο συμφώνησαν σε μια νέα νομοθεσία που θα ισχύει για όλους/ες τους εργαζόμενους/ες της ΕΕ που έχουν κάποιου είδους εργασιακή σχέση. Ο κύριος στόχος, όπως αναφέρεται και στις ανακοινώσεις του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, είναι ο κατώτατος μισθός να είναι επαρκής για την επίτευξη ενός αξιοπρεπούς βιοτικού επιπέδου, καθώς και να ενισχυθούν οι συλλογικές διαπραγματεύσεις σε χώρες που καλύπτουν λιγότερο από το 80% των εργαζομένων. Όπως προβλέπεται από τη νομοθεσία, τα κράτη-μέλη της ΕΕ μπορούν είτε να δημιουργήσουν ένα «καλάθι αγορών και υπηρεσιών» σε πραγματικές τιμές, είτε να εφαρμόσουν κάποιες συγκεκριμένες τιμές αναφοράς (π.χ. το 60% του ακαθάριστου διάμεσου μισθού, το 50% του ακαθάριστου μέσου μισθού) για να παρατηρούν τις ανάγκες αύξησης του κατώτατου μισθού. Εκτός από τις παραπάνω προβλέψεις για τον κατώτατο μισθό, υπάρχουν προβλέψεις για τη δημιουργία ενός συστήματος ελέγχου για τη σωστή εφαρμογή της νομοθεσίας σε κάθε χώρα. Για παράδειγμα, τέτοιοί έλεγχοι φαίνεται ότι θα περιλαμβάνουν την παρακολούθηση των αλλαγών, επιτόπιες έρευνες, καθώς και στοιχεία για την ψευδή απασχόληση.

Όπως επισημαίνει ο Schulten (2012), στην ανάλυσή του για μια ενιαία ευρωπαϊκή πολιτική για τον κατώτατο μισθό, η ιδέα για δίκαιες απολαβές που θα διασφάλιζαν στους/ις εργαζόμενους/ες ένα αξιοπρεπές δικαίωμα στην εργασία δεν είναι τόσο καινούρια και έχει ουσιαστικά ξεκινήσει από τη δεκαετία του 1970. Φυσικά, υπήρχαν διαφοροποιήσεις ως προς το ακριβές ποσό στο οποίο θα πρέπει να συγκλίνουν οι μισθοί, καθώς και το αν θα πρόκειται για υπολογισμούς σε ακαθάριστα ή καθαρά ποσά. Παρ' όλα αυτά μετά το 2008 και την εφαρμογή πολιτικών λιτότητας στην Ευρώπη, οι εθνικές διαμάχες για τον κατώτατο μισθό αυξήθηκαν και σε πολλές περιπτώσεις είχαμε μείωση ή «πάγωμα» των μισθών. Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο φαίνεται να προωθεί την ιδέα ενός «έντιμου» μισθού σε όλα τα κράτη-μέλη, θεωρώντας δίκαιο έναν επαρκή μισθό που θα δίνει το δικαίωμα για ένα επαρκές βιοτικό επίπεδο. Βέβαια, το ερώτημα παραμένει: Ποια είναι τα κριτήρια που καθιστούν έναν μισθό επαρκή και δίκαιο, ειδικά σε περιόδους πολλαπλών κρίσεων, συνεχούς αύξησης των τιμών και του και του κόστους ζωής των πολιτών;

Οι Andriopoulou και Karakitsios (2022) μέσα από μελέτη και ανάλυση των στοιχείων εργασίας από την ΕΛΣΤΑΤ για το εργατικό δυναμικό των ανθρώπων ηλικίας 15 ετών και πάνω, ανέλυσαν παράγοντες που καθορίζουν τις μεταβάσεις από την ανεργία στην εργασία εξετάζοντας τον ρόλο του κατώτατου μισθού, συγκεκριμένων ατομικών κοινωνικοοικονομικών μεταβλητών, καθώς και άλλων μακροοικονομικών προσδιοριστικών παραγόντων. Τα στοιχεία που επεξεργάστηκαν για την ανάλυσή τους, αναδεικνύουν ότι ο πραγματικός κατώτατος μισθός αυξανόταν από την αρχή της περιόδου που μελετήθηκε (2004) μέχρι και το 2012, όπου μειώθηκε, 22% σε ονομαστικές τιμές και 23,4% σε πραγματικές. Όπως δείχνουν τα στοιχεία, ο κατώτατος μισθός παραμένει σταθερός μέχρι και το 2019 που αυξήθηκε κατά 11%.

Σημαντικό στοιχείο είναι ότι όσοι/ες έρχονται αντιμέτωποι/ες με την ανεργία, παραμένουν εκτός εργασίας μεγαλύτερο χρονικό διάστημα. Όπως επισημαίνουν οι συγγραφείς, η ανεργία φαίνεται να είναι επίμονη. Σε αυτό το σημείο, έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον ότι η μακροχρόνια ανεργία στην αρχή της κρίσης ήταν το 39% του συνόλου της ανεργίας, ενώ κατά την κορύφωση της κρίσης έφτασε να είναι το 75%. Οι Andriopoulou και Karakitsios (2022) αναφέρουν ότι παρ' όλη τη μεγάλη αύξηση της ανεργίας (μακροχρόνιας και μη) κατά τη διάρκεια της κρίσης, ο αριθμός των ατόμων που μπορούσαν να λάβουν κάποιο επίδομα ανεργίας ήταν περιορισμένος. Πιο αναλυτικά, η δαπάνη για τα επιδόματα ανεργίας από το 2008 μέχρι το 2013 μειώθηκε κατά 15%. Η αύξηση της δαπάνης για επιδόματα ανεργίας (25%) παρατηρείται μόνο για τα δύο πρώτα

χρόνια της κρίσης, η ανεργία γίνεται μακροπρόθεσμη ανεργία και σταδιακά χάνεται το δικαίωμα στην κρατική στήριξη. Το πιο ενδιαφέρον εύρημα που σχετίζεται με τον κατώτατο μισθό έχει να κάνει με την εκτίμηση ότι οι αυξήσεις του κατώτατου μισθού είναι πιθανό να αυξάνουν το ενδεχόμενο για «έξοδο» από την ανεργία.

Ο Karakitsios (2018) μέσα από τη μελέτη και ανάλυση των μισθολογικών αλλαγών που έγιναν από το 2012 και έπειτα, ισχυρίζεται ότι οι πιθανότητες για εργασία μειώθηκαν μετά την εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων και καταλήγει ότι οι περικοπές στον κατώτατο μισθό δεν είχαν τα προσδοκώμενα αποτελέσματα. Μια θετική επίδραση φαίνεται να υπάρχει περισσότερο σε όσες/ους ήταν από 25 ετών και κάτω και λάμβαναν τον υποκατώτατο μισθό. Σχετικά με τις μεταρρυθμίσεις για τον κατώτατο μισθό και τη δυνατότητα για προοπτικές εργασίας, τα αποτελέσματα αναδεικνύουν περισσότερο μια σχέση με την ηλικία, δηλαδή, μεγαλύτερη κινητικότητα για τις νεότερες ηλικίες και λιγότερο για τους/τις μεγαλύτερους/ες. Πιο συγκεκριμένα, αναφέρει ότι οι μειώσεις στον κατώτατο μισθό δεν προστάτευσαν όσους/ες ήταν ήδη σε θέσεις εργασίας μειώνοντας τις πιθανότητές τους για να περάσουν στην ανεργία. Από την άλλη, η περικοπή του κατώτατου φάνηκε να αυξάνει την πιθανότητα της εύρεσης εργασίας για κάποιον/α που ήταν άνεργος. Όμως, εντέλει, η εργασία δε φαίνεται να αυξάνεται λόγω της περικοπής του κατώτατου μισθού, καθώς οι «εισροές» στην ανεργία κυριάρχησαν σε σχέση με τις «εκροές» από την ανεργία.

Οι Woo κ. συν. (2022) πραγματοποίησαν μια μελέτη στην Πενσυλβάνια των ΗΠΑ με στόχο την περαιτέρω κατανόηση των αυξήσεων σε χαμηλόμισθους εργαζόμενους/ες μέσα από μια δομημένη έρευνα με τη χρήση ερωτηματολογίου. Το δείγμα τους ήταν 166 εργαζόμενοι υπάλληλοι και τεχνικοί που δούλευαν σε ένα νοσοκομείο και διεκδικούσαν τη διαπραγμάτευση μιας νέας συλλογικής σύμβασης. Παρ' όλο που στη συγκεκριμένη έρευνα οι συμμετέχοντες/ουσες δε λάμβαναν τον κατώτατο μισθό και θεωρητικά βρίσκονταν σε θέσεις εργασίας που κατηγοριοποιούνταν ως λιγότερο επισφαλείς, έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον να εστιάσουμε στην ανάλυση των δυσκολιών που αντιμετωπίζουν οι ίδιοι/ες και τις στρατηγικές που χρησιμοποιούν για να ανταπεξέλθουν σε αυτές. Όπως προκύπτει από το άρθρο, οι θέσεις αυτές αξιολογούνταν ως «καλύτερες» λόγω των συνθηκών πλήρους απασχόλησης, τους σχετικά υψηλότερους μισθούς (σε σύγκριση με τον κατώτατο) και την πρόσβαση σε ένα εύρος επιδομάτων.

Τα αποτελέσματα της έρευνας των Woo κ. συν. (2022) ανέδειξαν ότι ακόμα και οι εργαζόμενοι/ες που αμείβονται πάνω από τον κατώτατο μισθό, αλλά βρίσκονται στα όρια της φτώχειας, δυσκολεύονται να ανταποκριθούν στις καθημερινές τους βασικές ανάγκες. Τα υψηλά επίπεδα δυσκολιών που αντιμετωπίζουν, τους/τις υποχρεώνουν να υιοθετήσουν μια σειρά από στρατηγικές για να τα καταφέρουν, όπως είναι τα δημόσια επιδόματα (σε ελάχιστες περιπτώσεις) και η αναζήτηση μορφών υποστήριξης. Σε πολλές περιπτώσεις οι εργαζόμενοι/ες δεν έχουν το δικαίωμα για διάφορα επιδόματα ή αποφεύγουν να κάνουν αίτηση λόγω του κοινωνικού στιγματισμού. Είναι σημαντικό να τονιστεί ότι από την έρευνα φαίνεται να στηρίζονται περισσότερο στις άτυπες στρατηγικές για να τα βγάλουν πέρα. Για παράδειγμα, στρατηγικές που υιοθετούν είναι η εξέρευση οικονομικής στήριξης από φίλους/ες και τον οικογενειακό περίγυρο, η βοήθεια από τράπεζες τροφίμων και η λήψη δανείων για ημερήσιες αποπληρωμές. Τα αποτελέσματα της έρευνας δείχνουν ότι η αύξηση στους μισθούς μείωσε σημαντικά μερικές δυσκολίες που αντιμετώπιζαν οι εργαζόμενοι/ες, αλλά δεν ήταν αρκετή για να αντισταθμίσει όλες τις δυσκολίες. Κατ' επέκταση υπήρξε μια μείωση στη χρήση συγκεκριμένων στρατηγικών (π.χ. να βασίζονται σε γονείς και φίλους/ες) και στη λήψη επιδομάτων από τη στιγμή που μια αύξηση τους/τις έθετε έξω από τα προκαθορισμένα όρια.

Η Joo-Ee (2016) διερευνά τις αντιλήψεις των εργαζομένων μετά τη θέσπιση του κατώτατου μισθού στη Μαλαισία και συγκεκριμένα στον τομέα του τουρισμού και των επιχειρήσεων φιλοξενίας το 2013. Μέσα από μια ποσοτική έρευνα με τη χρήση ερωτηματολογίων σε 192 εργαζόμενους/ες και φοιτητές/τριες με εργασιακή εμπειρία, προέκυψε ότι το 54% θεωρεί ότι η θέσπιση του κατώτατου μισθού θα οδηγήσει σε μια αύξηση του μισθού, αλλά μόνο το 44% των ερωτώμενων θεωρεί ότι έτσι θα βελτιωθεί ο πραγματικός «συνολικός» μισθός. Κάτι τέτοιο προκύπτει, επειδή αρκετοί/ές ερωτώμενοι/ες λαμβάνουν πάνω από τον κατώτατο μαζί με τον υπολογισμό

των επιπλέον χρημάτων που δέχονται από τα φιλοδωρήματα σε αυτά τα επαγγέλματα. Άρα, σημαντικό φαίνεται να είναι το εύρημα ότι οι συμμετέχοντες/ουσες πιστεύουν ότι, ενώ θα αυξηθεί ο μισθός, τα υπόλοιπα «έσοδα» των εργαζομένων θα παραμείνουν τα ίδια με μια ενδεχόμενη αλλαγή στα υπόλοιπα ποσά που λαμβάνουν από τα φιλοδωρήματα.

3. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Η συγκεκριμένη έρευνα σχεδιάστηκε για να εστιάσει σε βάθος στη σημασία του κατώτατου μισθού στη ζωή των ίδιων των εργαζομένων, στις απόψεις τους για τις διαδικασίες καθορισμού του και στον ρόλο που έχει στις καθημερινές καταναλωτικές πρακτικές σε μια περίοδο πολλαπλών κρίσεων. Σε αυτό το μέρος θα παρουσιαστούν περιληπτικά οι διάφοροι παράγοντες που ελήφθησαν υπόψη κατά τον σχεδιασμό και την υλοποίηση αυτής της έρευνας. Μετά από την επισκόπηση της βιβλιογραφίας και των ζητημάτων που σχετίζονται με τον κατώτατο μισθό στον δημόσιο και ακαδημαϊκό διάλογο προέκυψαν τα παρακάτω ερευνητικά ερωτήματα:

- Πώς ο κατώτατος μισθός και η διαδικασία καθορισμού του επιδρούν στην καθημερινότητα των ανθρώπων σε μια εποχή πολλαπλών κρίσεων;
- Πώς διαμορφώνονται οι καταναλωτικές πρακτικές των ανθρώπων που λαμβάνουν τον κατώτατο μισθό;
- Ποιες είναι οι αντιλήψεις των εργαζομένων που λαμβάνουν τον κατώτατο μισθό για τους πολιτικούς και την πολιτική;

Για να προσεγγιστεί το ζήτημα του κατώτατου μισθού, της διαβίωσης και της κατανάλωσης σε μια εποχή αβεβαιότητας αναδεικνύοντας τη θέση των ίδιων των εργαζομένων επιλέχθηκε η πραγματοποίηση μιας ποιοτικής μελέτης του φαινομένου. Ειδικότερα, στη συγκεκριμένη μελέτη για να απαντηθούν τα παραπάνω ερωτήματα επιλέχθηκαν οι ημιδομημένες συνεντεύξεις ως εργαλείο έρευνας που μπορεί να αναδείξει χρήσιμες πληροφορίες σχετικά με τις εμπειρίες και τις ταυτότητες των ίδιων των εργαζομένων.

Τα δεδομένα τα οποία θα παρουσιαστούν και θα αναλυθούν στο επόμενο τμήμα αυτής της έκθεσης αναφοράς προέρχονται από τη διεξαγωγή δέκα ημιδομημένων συνεντεύξεων με ανθρώπους που λαμβάνουν τον κατώτατο μισθό και κατοικούν στην περιοχή της Αττικής (περιοχές της ευρύτερης Αθήνας). Στην περίπτωση που εργάζονταν λιγότερες ώρες εργασίας και όχι με πλήρη απασχόληση, οι συμμετέχουσες/οντες λάμβαναν το αντίστοιχο του κατώτατου μισθού. Ως προς τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων/ουσών, πήραν μέρος επτά γυναίκες και τρεις άνδρες, ηλικίας από 21 έως 66 ετών. Πιο αναλυτικά, τρεις από τους/τις συμμετέχοντες/ουσες ήταν από 30 ετών και πάνω, ενώ οι υπόλοιποι/ες επτά κάτω των 30. Από το σύνολο των συμμετεχόντων/ουσών μόνο δύο ήταν παντρεμένοι/ες. Εκτός από μία συμμετέχουσα που ζούσε μόνη της, όλοι/ες οι υπόλοιποι ζούσαν μαζί με τον/τη σύζυγο/σύντροφο, την οικογένειά τους ή κάποιον/α αδερφό/ή τους.

Σε σχέση με την εργασία, πέντε ήταν αυτοί/ές που εργάζονταν μόνο, ενώ οι υπόλοιποι/ες πέντε εργάζονταν και παράλληλα σπούδαζαν σε προπτυχικό επίπεδο (δύο άτομα), σε μεταπτυχιακό (ένα άτομο), σε διδακτορικό (ένα άτομο) και σε ινστιτούτο επαγγελματικής κατάρτισης (ένα άτομο). Από όσους/ες εργάζονταν δύο είχαν μόνο απολυτήριο λυκείου, μία είχε πτυχίο από τεχνικό εκπαιδευτικό ίδρυμα και δύο ήταν απόφοιτοι ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων. Από όσους/ες συμμετείχαν στην έρευνα, οι δύο δούλευαν σε υπηρεσίες καθαριότητας, δύο στην εκπαίδευση, ένας σε εταιρεία ταχυμεταφορών, ένας στην εστίαση, δύο σε εταιρείες εξυπηρέτησης πελατών (τηλεφωνικό κέντρο) και δύο ως υπάλληλοι καταστήματος. Η προσέγγιση των συμμετεχόντων για συμμετοχή στην έρευνα έγινε μέσα από πρόσκληση στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, καθώς και από προσωπικά δίκτυα και επαφές του ερευνητή. Για τη συμπλήρωση του δείγματος ακολουθήθηκε η μέθοδος της «χιονοστιβάδας».

Η παρούσα έρευνα επιδιώκει να κατανοήσει και να εξηγήσει ερμηνευτικά τις κοινωνικές σχέσεις και τις ταυτότητες που διαμορφώνονται στην περίπτωση των ανθρώπων που λαμβάνουν τον κατώτατο μισθό. Γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο επιλέχθηκε η ποιοτική έρευνα, και συγκεκριμένα οι ημιδομημένες συνεντεύξεις. Η χρήση ημιδομημένων συνεντεύξεων δίνει τη δυνατότητα στον ερευνητή να εστιάσει περισσότερο σε αντιλήψεις και απόψεις, στις εμπειρίες και τα συναισθήματα των ίδιων των ερωτώμενων, καθώς και στους πολλαπλούς και σύνθετους τρόπους που οι ίδιοι/ες αντιλαμβάνονται τους κοινωνικούς μετασχηματισμούς (Grawitz, 2006· Mishler, 1991). Με αυτόν τον τρόπο, ο/η ερευνητής/τρια μπορεί να κατανοήσει τις συνθήκες του σύγχρονου κόσμου. Ως εκ τούτου, κεντρικός στόχος της έρευνας ήταν η διερεύνηση των νοημάτων, των εμπειριών των χαμηλά αμειβόμενων εργαζομένων και των καταναλωτικών τους πρακτικών σε μια περίοδο αυξημένων οικονομικών και κοινωνικών πιέσεων. Μετά την απομαγνητοφώνηση των συνεντεύξεων, επιλέχθηκε η μέθοδος της θεματικής ανάλυσης για την κατηγοριοποίηση του υλικού (Grawitz, 2006). Οι ευρύτερες θεματικές κατηγορίες που αναδείχθηκαν και θα αναλυθούν παρακάτω είναι οι εξής: α) Εργασία και επισφάλεια, β) Ο ρόλος του κατώτατου μισθού στην παρούσα οικονομική και πολιτική συγκυρία, γ) Πολιτική, ακρίβεια και κατώτατος μισθός.

4. ΕΡΓΑΣΙΑ ΚΑΙ ΕΠΙΣΦΑΛΕΙΑ

4.1 Οι σχέσεις στην εργασία και η ποιότητα του περιεχομένου της

Οι προβληματικές σχέσεις εργασίας μέσα στο υπάρχον αβέβαιο κοινωνικοοικονομικό και πολιτικό πλαίσιο συνεχίζουν να αποτελούν ένα από τα πιο σημαντικά θέματα συζήτησης στον δημόσιο και ακαδημαϊκό διάλογο. Από την ανάλυση των ημιδομημένων συνεντεύξεων προκύπτει ότι οι εργαζόμενοι/ες καλούνται να αντιμετωπίσουν εξαιρετικά δύσκολες συνθήκες στην καθημερινότητά τους. Οι απαντήσεις των ερωτώμενων δεν περιορίζονται σε μια στενή προσέγγιση των συνθηκών εργασίας (π.χ. υγιεινή), αλλά διευρύνονται σε ζητήματα που αφορούν την ποιότητα της εργασίας³. Σημαντικό είναι να τονιστεί ότι κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων μία από τις όψεις της εργασίας που αναδείχθηκε ως κρίσιμη διάσταση για τους/τις ίδιους/ες ήταν η πίεση της εργασίας και ο φόρτος που έχουν να αντιμετωπίσουν:

[Όταν] γέμιζε ήταν πολύ πιο δύσκολο γιατί ουσιαστικά υπήρχε ένας σερβιτόρος, δεν υπήρχε η έννοια του βοηθού σερβιτόρου, ουσιαστικά υπήρχε ένα άτομο, εγώ δηλαδή, που να τα κάνει όλα. (Δημήτρης, 21)

Όπως αναφέρει ο Δημήτρης που δούλευε σε καφετέρια, ο ίδιος έπρεπε να επωμιστεί αποκλειστικά όλο το βάρος και να ανταποκριθεί στους έντονους ρυθμούς της δουλειάς, καθώς και στη φυσική κόπωση που υπήρχε. Το ζήτημα αυτό είχε προκύψει, όπως εξήγησε ο ίδιος στη συνέντευξη, επειδή ο εργοδότης του δεν είχε προσλάβει άλλο άτομο για να τον βοηθάει παρά τον αυξημένο αριθμό πελατών που χρειαζόταν να εξυπηρετήσει. Μια αντίστοιχη περίπτωση περιγράφει και η Χριστίνα (27) που εργάζεται σε κέντρο διαχείρισης παραπόνων για μια εταιρεία:

[Θ]ες δεν θες πρέπει να τα συνδυάσεις όλα ταυτόχρονα, δεν ξέρουμε πώς, δεν ξέρουμε τι θα κάνεις, αλλά θα το κάνεις... Ωστόσο, όταν αποφασίζουν επιτέλους να βάλουν στη βάρδια δύο άτομα, αυτό το φόρτο μοιράζεται, και είναι πιο φυσιολογικές οι συνθήκες, δηλαδή δεν πνίγεσαι, δεν αγχώνεσαι, δεν σου βγαίνει η ψυχή. (Χριστίνα, 27)

Η πίεση κατά τη διάρκεια της εργασίας λόγω των αυξημένων απαιτήσεων είναι ένα ιδιαίτερα ενδιαφέρον εύρημα που αναφέρθηκε και από άλλους/ες συμμετέχοντες/ουσες που εργάζονταν σε διαφορετικούς επαγγελματικούς κλάδους. Πιο συγκεκριμένα, στην παρούσα μελέτη, φαίνεται ότι οι έντονοι ρυθμοί εργασίας και η έλλειψη επαρκούς προσωπικού για να ανταποκριθεί στις ανάγκες της δουλειάς ήταν ο κανόνας και όχι η εξαίρεση. Φυσικά, είναι σημαντικό να τονιστεί ότι οι συμμετέχοντες/ουσες εργάζονται σε συγκεκριμένα επαγγέλματα και ειδικότητες λαμβάνοντας τον κατώτατο μισθό, κάτι που μπορεί να προσδιορίζει σε μεγάλο βαθμό και άλλους παράγοντες (π.χ. ρυθμός, φόρτος) γύρω από τον «χαρακτήρα» της εργασίας, χωρίς

³ Για μια αναλυτική συζήτηση και περισσότερες πληροφορίες για τις συνθήκες εργασίας και την ποιότητα ζωής στην εργασία βλ. Πετράκη (2017).

να σημαίνει απαραίτητα ότι σε άλλες επαγγελματικές κατηγορίες δε συναντάμε αντίστοιχες περιπτώσεις.

Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι δεν είναι μόνο το «φυσικό» περιβάλλον της κάθε δουλειάς που διαμορφώνει τις αντιλήψεις των εργαζομένων για τις συνθήκες εργασίας, αλλά, επίσης, η «πολιτική» του κάθε εργοδότη σχετικά με τον τρόπο αμοιβής, τη σύμβαση και τα ωράρια. Για παράδειγμα, ο Δημήτρης (21) περιγράφει κατά τη διάρκεια της συνέντευξης ότι είχε υπογράψει σύμβαση ως βοηθός σερβιτόρου με μερική απασχόληση, ενώ στην πραγματικότητα δούλευε κανονικά ως σερβιτόρος με πλήρες ωράριο. Παρ' όλα αυτά, όπως προκύπτει και από τις υπόλοιπες συνεντεύξεις, το πρόβλημα για τους/τις εργαζόμενους/ες δεν είναι μόνο η διαφοροποίηση ανάμεσα στις συμβάσεις και στις πραγματικές συνθήκες, αλλά η καταπάτηση των βασικών δικαιωμάτων τους χωρίς να υπάρχει κανένας έλεγχος που να τους/τις προστατεύει:

Και η αλήθεια είναι ότι όταν είχα ρωτήσει, δε μου είχε δώσει ποτέ αντίγραφο συμβολαίου. Του το είπα και μου λέει, «α έπρεπε να το ζητήσεις εσύ». (Δημήτρης, 21)

Το σημείο αυτό μπορεί να συνδεθεί με μια προσπάθεια για πλήρη αποποίηση ευθυνών από τον κάθε εργοδότη απέναντι στον/ην εργαζόμενο/η και τη μεταφορά της ευθύνης στους δικούς του/της ώμους. Κάτι τέτοιο μπορεί να το συναντήσουμε συχνά στην περίπτωση νέων εργαζομένων που ίσως να μη γνωρίζουν πλήρως τα δικαιώματά τους λόγω έλλειψης εμπειρίας και ενημέρωσης σχετικά με τις υποχρεώσεις των εργοδοτών.

Πέρα από την ίδια τη φύση της εργασίας και τις επιπτώσεις που μπορεί να έχει στη σωματική κόπωση του εργατικού δυναμικού, προκύπτει ότι οι απαιτήσεις για συνεχή εργασία και αυξημένα ωράρια έχουν άμεση επίδραση και στην ευρύτερη ποιότητα ζωής των εργαζόμενων. Είναι χαρακτηριστικό ότι αρκετοί/ές ερωτώμενοι/ες δούλευαν περισσότερες από οκτώ ώρες την ημέρα, όπως στην περίπτωση της Μαρίας:

Κοίτα, εντάξει, τώρα αυτό είναι πολύ σχετικό, δε θεωρώ, όπως σου είπα, ότι μου λείπει κάτι από υλικά αγαθά ή από τέτοιο, αλλά μου λείπει πάρα πολύ το να βρίσκομαι με άτομα που θέλω, να περνάω περισσότερο χρόνο με τους φίλους, πιο ποιοτικό, ή με την οικογένειά μου, οτιδήποτε αφορά τις κοινωνικές επαφές. Ή τις συναναστροφές. Εντάξει, η ποιότητα ζωής δε θα έλεγα ότι είναι πάρα πολύ καλή, από τη στιγμή που δουλεύω από το πρωί μέχρι το βράδυ. Γιατί δεν προλαβαίνω να κάνω πράγματα και ένα ΣΚ, ας πούμε το Σάββατο, θα κάνω όλες τις υποχρεώσεις που ας πούμε δεν πρόλαβα να κάνω όλη τη βδομάδα. Θα μου μείνει μια Κυριακή κουτσουρεμένη, για να τα προλάβω όλα ας πούμε. Να προσπαθήσω να τα προλάβω όλα. Οπότε από αυτή την άποψη, αυτό, δεν είναι και πολύ ποιοτικό. (Μαρία, 28)

Όπως αναδεικνύεται από το παραπάνω απόσπασμα, δεν είναι μόνο οι εξαντλητικοί ρυθμοί εργασίας και τα πιεστικά ωράρια που διαμορφώνουν και εντείνουν την αίσθηση της εργασιακής εκμετάλλευσης για τους/τις ερωτώμενους/ες στη σημερινή εποχή, αλλά καθοριστικό ρόλο διαδραματίζει και ο περιορισμένος (ανύπαρκτος σε άλλες περιπτώσεις) ελεύθερος χρόνος. Είναι σημαντικό να τονιστεί ότι η έλλειψη προσωπικού χρόνου για τους/τις ίδιους/ίδιες, καθώς και ο ελάχιστος χρόνος για κοινωνικές σχέσεις, έχουν άμεση επίδραση στην ποιότητα ζωής των ανθρώπων. Οι εργασιακές σχέσεις και η ποιότητα της εργασίας που περιγράφονται και αναλύονται στα προηγούμενα αποσπάσματα γίνονται αναγκαστικά ανεκτές από το εργατικό δυναμικό λόγω του ευρύτερου κοινωνικού και οικονομικού τοπίου που κυριαρχεί, της ανασφάλειας και του ρεαλιστικού κινδύνου της ανεργίας.

4.2 Κοινωνικές επιπτώσεις της κρίσης και επισφάλεια

Η εμπειρία της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα από το 2010 και μετά, δημιούργησε ένα ιδιαίτερα έντονο, και ταυτόχρονα διαρκές αίσθημα ανησυχίας στους/ις εργαζόμενους/ες σχετικά με την έλλειψη σταθερότητας των θέσεων απασχόλησης. Η αύξηση της ανεργίας σε δραματικά επίπεδα την περασμένη δεκαετία, με το ποσοστό να φτάνει σχεδόν στο 28% το 2013 και κοντά στο 58% για τους νέους και τις νέες έως 24 ετών το δεύτερο τρίμηνο του 2013 (ΕΛΣΤΑΤ, 2015), διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση ενός κλίματος παρατεταμένου άγχους για τις πιθανότητες που έχει κάποιος/α να μείνει χωρίς δουλειά. Κάτι αντίστοιχο φαίνεται να αποτυπώνεται στις αφηγήσεις των συμμετεχόντων/ουσών αυτής της έρευνας μέσα στην παρούσα οικονομική και πολιτική συγκυρία. Για παράδειγμα, η Χριστίνα περιγράφει τη συμπεριφορά που αντιμετώπισε στη δουλειά της και το οποίο την επηρέασε άμεσα:

...[Δ]έχτηκα επίπληξη, ότι δεν είναι η δική μου δουλειά να κάνω εγώ παρατήρηση, κι ότι πρώτα θα έπρεπε να δώσω αναφορά στη supervisor της ομάδας, και να συντάξει εκείνη το τι έπρεπε να πω, και μετά να το πω, και αυτό το πράγμα θυμίζει λίγο φίμωση, σαν να μας κλείνουν το στόμα, σαν να μην θέλουν πραγματικά να ακούνε τη φωνή του συναδέλφου, του υπαλλήλου και το τι αυτός αισθάνεται γενικά και το τι χρειάζεται. Είναι σαν να στοχεύουν μόνο και μόνο στο κέρδος και στηρίζονται στο γεγονός ότι είναι δύσκολη η εύρεση εργασίας στις τωρινές συνθήκες στην ελληνική αγορά εργασίας, πιάνονται ουσιαστικά από αυτό και εκμεταλλεύονται αυτήν την κατάσταση, με αποτέλεσμα κι εμείς να μην μπορούμε να πούμε πολλά φοβούμενοι ότι θα χάσουμε τη δουλειά μας και κατ'επέκταση έναν τρόπο βιοπορισμού. (Χριστίνα, 27)

Η Χριστίνα αναγνωρίζει ότι οι δυσκολίες που αντιμετωπίζει κάποιος/α για εύρεση εργασίας, δίνουν ώθηση σε συμπεριφορές και πρακτικές που καλλιεργούν την εκμετάλλευση, περιορίζουν τη φωνή των εργαζομένων, καθώς και τις αντιδράσεις τους. Ιδιαίτερη σημασία έχει ότι ο κίνδυνος της ανεργίας δε βρίσκεται σε ένα φαντασικό των εργαζομένων, αλλά, όπως αναδεικνύεται από τα δεδομένα της έρευνας, είναι πέρα για πέρα πραγματικός. Επιπρόσθετα, το δίλημμα με το οποίο έρχονται αντιμέτωποι οι εργαζόμενοι/ες είναι το εξής: Είτε θα παραμείνουν σιωπηλοί/ές απέναντι σε εξαντλητικές συνθήκες εργασίας ή διαφορετικά κινδυνεύουν να χάσουν τη δουλειά τους. Ο Δημήτρης, σχολιάζοντας το πρόγραμμα των ρεπό που είχε στην εργασία του, ανέφερε ότι ήταν στη διακριτική ευχαίρια του εργοδότη να κρίνει μέχρι πότε μπορεί να δουλεύει και να του δώσει ρεπό με βάση τις αντοχές του:

Ναι σε εμένα έβγαίνε από μέρα παρά μέρα, δηλαδή δε μου είχε βγάλει ποτέ το πρόγραμμα της βδομάδας... Δηλαδή μπορεί να είναι με το να βλέπει εκείνος πόσο κουρασμένος είμαι. (Δημήτρης, 21)

Ο Δημήτρης δεν αντιμετώπισε μόνο τις δύσκολες συνθήκες εργασίας, αλλά βρέθηκε άνεργος όταν, μετά από μια πάρα πολύ δύσκολη ημέρα, ενημέρωσε τον εργοδότη του ότι ήταν άρρωστος.

[Α]πλά με απέλυσε επειδή του είπα ότι είμαι άρρωστος μετά από μια μέρα που ήταν όμως πάρα πολύ δύσκολη. (Δημήτρης, 21)

Το βάθος της κοινωνικοοικονομικής κρίσης, οι δείκτες ανεργίας και η ανυπαρξία μηχανισμού ελέγχου απέναντι σε εργοδοτικές αυθαιρεσίες διαμορφώνει ένα κλίμα ρευστότητας και καλλιεργεί ένα αίσθημα κινδύνου ότι ο/η εργαζόμενος/η θα βρεθεί, ανά πάσα στιγμή, αντιμέτωπος/η με την απώλεια της θέσης εργασίας του/της. Κάτι παρόμοιο ισχύει και για την Μαρία που δουλεύει σε φροντιστήριο και αντιμετωπίζει τον κίνδυνο της ανεργίας κάθε χρόνο. Πιο αναλυτικά, φαίνεται και από τις συζητήσεις με άλλους/ες συμμετέχοντες/ουσες να είναι πάγια τακτική σε

κάποια επαγγέλματα να υπάρχει σύμβαση εργασίας ορισμένου χρόνου με ημερομηνία λήξης πριν το καλοκαίρι. Έτσι, ως αποτέλεσμα, οι εργαζόμενοι/ες πρέπει να περιμένουν με αγωνία και να ευελπιστούν για το αν θα ξαναπροσληφθούν από τον επόμενο Σεπτέμβριο:

Έχω σκεφτεί ότι θα γραφτώ στον ΟΑΕΔ, τουλάχιστον για Ιούλιο, Αύγουστο, για αυτούς τους δυο μήνες θα έχω ένα επίδομα, από τον ΟΑΕΔ, και μετά ελπίζω από τέλη Αυγούστου, αρχές Σεπτέμβρη να συνεχίσω στο φροντιστήριο. Ελπίζω... (Μαρία, 28)

Η έλλειψη μονιμότητας και οι συμβάσεις ορισμένου χρόνου διαμορφώνουν ένα συνολικό πλαίσιο εργασίας που στην ουσία εγκλωβίζει τους/τις εργαζόμενους/ες σε έναν φαύλο κύκλο αναμονής της επαναπρόσληψής τους. Όμως πέρα από την προώθηση της ευελιξίας απέναντι στη σταθερότητα στην εργασία⁴, διαμορφώνονται οι προϋποθέσεις για ένα εργατικό προσωπικό που είναι πλήρως εξαρτημένο και αναγκασμένο να προχωρήσει σε συνεχείς συμβιβασμούς για να διατηρήσει την ελπίδα και την προοπτική μιας θέσης εργασίας.

4 Σχετικά με τις μορφές ευέλικτης απασχόλησης βλ. Κούγιας (2017).

5. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΚΑΤΩΤΑΤΟΥ ΜΙΣΘΟΥ ΣΤΗΝ ΠΑΡΟΥΣΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΥΓΚΥΡΙΑ

5.1 Κατώτατος μισθός, κόστος ζωής και κατανάλωση

Αυτό που προέκυψε από την ανάλυση του υλικού το οποίο συλλέχθηκε μέσα από τις συνεντεύξεις είναι ότι ακόμα κι αν οι εργαζόμενοι/ες καταφέρνουν να διαχειριστούν σε κάποιο βαθμό τις δύσκολες εργασιακές συνθήκες και τον συνεχή κίνδυνο της ανεργίας, την ίδια στιγμή είναι αναγκασμένοι/ες να ανταπεξέλθουν στις οικονομικές υποχρεώσεις τους μέσα σε αυτό το δυσμενές οικονομικό κλίμα. Ένα ζήτημα που φαίνεται ότι τους/τις απασχολεί ιδιαίτερα σε σχέση με το επίπεδο διαβίωσής τους είναι το αυξημένο κόστος ζωής, καθώς και οι συνέπειες που μπορεί να έχει γενικότερα στην καθημερινότητά τους. Σε αυτό το σημείο είναι σημαντικό ότι οι ερωτώμενοι/ες έχουν την τάση να συνδέουν το αυξημένο κόστος ζωής με τη σημασία που έχει το ύψος του μισθού:

[Τ]ο θέμα είναι ότι έχουν αυξηθεί πάρα πολύ τα κόστη σε ενοίκια, σε σουπερμάρκετ, γενικά στη ζωή, δηλαδή ακόμη και οι έξοδοι, για να πας να πεις έναν απλό καφέ, έχει ακριβύνει και αυτό, επομένως, θα έπρεπε να γίνει μια ολική ανακατάταξη του συστήματος πληρωμών, των τιμών και γενικά δηλαδή δεν μπορεί ένας μισθός των 500, 600, το πολύ 700 ευρώ να βγάλει όλα αυτά τα έξοδα που τρέχουν, δηλαδή να στηρίξει και λογαριασμούς και ενοίκιο και εξόδους και δίδακτρα και και και... Μιλάμε δηλαδή για ένα κόστος ζωής που απέχει πάρα πολύ από το κομμάτι του μισθού. (Χριστίνα, 27)

Όπως αναφέρει η Χριστίνα, αυτό που φαίνεται να την απασχολεί είναι η ακρίβεια και η μεγάλη αύξηση σε τιμές που πρέπει να αντιμετωπίσει, καθώς και ο βαθμός που αυτή η κατάσταση επηρεάζει την κατανάλωση βασικών αγαθών. Φαίνεται ότι οι αυξήσεις των τιμών δεν περιορίζονται σε κάποια συγκεκριμένη προϊόντική κατηγορία, αλλά επηρεάζουν τόσο τη στέγαση όσο και τις καθημερινές αγορές. Ιδιαίτερα στην περίπτωση της δεν είναι μόνο τα πάγια έξοδα που πρέπει να καλύψει, αλλά και τα δίδακτρα των μεταπτυχιακών σπουδών της. Επιπλέον, η δυσανάλογη σχέση μεταξύ του κόστους ζωής και των μισθών έχει αρνητική επίδραση στη δυνατότητα επιλογών των ανθρώπων τόσο σε βασικά καταναλωτικά αγαθά, όσο και στον ελεύθερο χρόνο που έχουν για ψυχαγωγία, κοινωνικοποίηση και διασκέδαση.

Η κατανάλωση και οι καταναλωτικές πρακτικές των ανθρώπων φαίνεται να επηρεάζονται σημαντικά πέρα από συγκεκριμένους οικονομικούς δείκτες. Η οικονομική δυσπραγία που αντιμετωπίζουν όσοι/ες λαμβάνουν τον κατώτατο μισθό είναι τέτοια που οι συγκρίσεις που κάνουν με έναν χρόνο πριν περιγράφουν την επιδείνωση της καθημερινότητας που βιώνουν:

[Π]έρσι πήγαινα σουπερμάρκετ και ψώνιζα 100 ευρώ ερχόμουνα με τέσσερις σακούλες, τώρα πλέον παίνω στο σουπερμάρκετ και είναι σαν να είμαι σε μπουτίκ με ρούχα, να

πάρω μία ζακετούλα, ένα φανελάκι και μία μπλούζα που χρειάζομαι. (Μανώλης, 49)

Με αυτό τον τρόπο περιγράφεται η αλλαγή που έχει επέλθει στην οικονομική δύναμη των ανθρώπων. Σίγουρα από την περιγραφή του Μανώλη φαίνεται η ποσοτική διαφορά σε αυτά που ψώνιζε πριν έναν χρόνο με αυτά που μπορεί να αγοράσει φέτος. Η σύγκριση βασικών προϊόντων που βρίσκει κάποιος/α στα σουπερμάρκετ, και τα οποία είναι συνήθως απαραίτητα με προϊόντα ένδυσης, που μπορεί να θεωρηθούν λιγότερο απαραίτητα, είναι σημαντική. Όμως, ακόμα πιο ενδιαφέρον είναι ο παραλληλισμός του σουπερμάρκετ με μία μπουτίκ ρούχων που δε χαρακτηρίζεται από τη μαζική κατανάλωση. Η συζήτηση έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον όταν δεν επικεντρώνεται μόνο στα τρόφιμα, αλλά αναδεικνύει τις πολύπλευρες διαστάσεις της κατανάλωσης και της σημασίας της στη σύγχρονη εποχή για τη διαμόρφωση των ταυτοτήτων των ανθρώπων:

Θα ήθελα να πάρω, ας πούμε... Δυσκολεύομαι να πάρω βιβλίο. Παράδειγμα. Δυσκολεύομαι να πάω κινηματογράφο. Δυσκολεύομαι να πάω ένα ταξίδι. Να πάω στη θάλασσα ρε παιδί μου, αυτό, να πάω στη θάλασσα. Να πεις πάω δέκα μέρες και κάθομαι κοντά στη θάλασσα. Να μπορέσω να κάνω μπάνιο, να κάνει καλό στη μέση μου, στα πόδια μου, δηλαδή είναι και πράγματα που τα έχεις και ανάγκη, όχι μόνο ψυχικά, και σωματικά. Δεν υπάρχει. (Ιωάννα, 66)

[Γ]ιατί εγώ θεωρώ ότι να πας κινηματογράφο, να βγεις έξω, είναι κοινωνικό... Δεν είναι ότι πάω γιατί θέλω να φάω έξω, όταν θα φας έξω θα πας με παρεϊτσα. Στον κινηματογράφο, θα πας με δύο φίλους. Αυτή είναι κοινωνικοποίηση. Θα πεις δύο πράγματα. Άρα σε βγάζει και από τις σκέψεις σου και σε ανεβάζει. (Ιωάννα, 66)

Όπως προκύπτει από τη συζήτηση και τον λόγο των συμμετεχόντων/ουσών, για να υπάρχει μια ποιότητα ζωής στους ανθρώπους, δεν αρκεί μόνο να μπορείς να αγοράσεις τα απολύτως απαραίτητα προϊόντα. Χρειάζεται να μπορείς να έχεις και κάποιες ακόμα «στιγμές κατανάλωσης». Εδώ η κατανάλωση, είτε αφορά κάποιο ταξίδι (π.χ. διακοπές) είτε κάποιου άλλου είδους πολιτιστική κατανάλωση (π.χ. βιβλίο, κινηματογράφος), είναι σε άμεση σύνδεση με τις καθημερινές εμπειρίες των ανθρώπων και την κοινωνικοποίηση.

Στην περίπτωση αυτής της έρευνας που οι ερωτώμενοι/ες λαμβάνουν τον κατώτατο μισθό, ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει ότι η συζήτηση δεν περιορίστηκε μόνο στο κόστος των απαραίτητων αγαθών που πρέπει να αγοράζουν, αλλά και στο ότι ο μισθός που λαμβάνουν είναι «οριακός» για να μπορέσουν να επιβιώσουν. Πιο αναλυτικά, για τη συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα δεν υπάρχει καμία δυνατότητα για αποταμίευση χρημάτων. Κάτι τέτοιο φαίνεται να είναι εξαιρετικά σημαντικό για τους/τις ίδιους/ίδιες:

Έχει αλλάξει ως προς το ότι υπάρχουν περισσότερα έξοδα απ' τα έσοδα. Δεν είναι αυτό που λέμε ότι ας πάω να βάλω κάτι στην άκρη. Γιατί δεν μένει τίποτα για την άκρη πια. (Ελένη, 29)

Όπως διαπιστώνει η Ελένη, κάτι το οποίο αναφέρθηκε και από άλλους/ες που έλαβαν μέρος στην έρευνα, η σημερινή ακρίβεια επηρεάζει άμεσα το τελικό εισόδημα που μένει διαθέσιμο στους ανθρώπους. Ακόμα και οι πρόσφατες αυξήσεις στον κατώτατο μισθό φαίνεται να μην έχουν καμία επίδραση σε αυτό που αντιλαμβάνονται οι ίδιοι/ες και στις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν:

Εντάξει, η αύξηση είναι πολύ μικρή η οποία βιώσαμε. Δε βιώσαμε βασικά κάποια αύξηση πρακτικά (γέλιο)... Δηλαδή, τύπου 10-20 ευρώ, το οποίο συνέπεσε χρονικά με την αύξηση του πληθωρισμού σε πολύ μεγάλο βαθμό, οπότε πρακτικά κατ' εμέ τουλάχιστον είναι λες και ο Πρωθυπουργός μάς μείωσε λίγο τους μισθούς, όχι σαν να τους αύξησε γιατί αυξάνοντας το κόστος ζωής σε όλες τις άλλες παραμέτρους, σε όλα τα άλλα επίπεδα

είναι πολύ δύσκολο να αντεπεξέλθεις. Οπότε, δε βίωσα κάποια ανακούφιση ή κάποια χαρά. (Άννα, 20)

Είναι κατανοητό ότι η συγκεκριμένη κατηγορία εργαζομένων βρίσκεται σε πιο δύσκολη θέση συγκριτικά με άλλες, καθώς ο ατομικός προϋπολογισμός τους φτάνει μόνο για τα προς «το ζην». Στο παρακάτω απόσπασμα, ένας ερωτώμενος τονίζει τις δυσκολίες που πρέπει να αντιμετωπίσουν οι άνθρωποι σήμερα, όχι μόνο στη δική του περίπτωση που λαμβάνει τον κατώτατο μισθό, αλλά και στην περίπτωση των γονιών του:

[B]λέπω ότι πραγματικά τώρα με αυτούς τους μισθούς δε βγαίνει ούτε για την μητέρα μου και τον πατέρα μου που είναι σε αυτές τις δουλειές για χρόνια κι έχει ανέβει κι ο μισθός ο δικός τους, ότι πραγματικά χαροπαλεύουν με αυτούς τους μισθούς. (Βαγγέλης, 22)

Παρ' όλο που οι γονείς του, όπως αναφέρει κατά τη διάρκεια της συνέντευξης, δε λαμβάνουν πλέον τον κατώτατο μισθό λόγω του ότι έχουν αρκετά χρόνια προϋπηρεσίας, η σκληρή πραγματικότητα φαίνεται να τους/τις επηρεάζει όλους/ες. Προκειμένου να μπορέσουν τα ίδια τα υποκείμενα που λαμβάνουν τον κατώτατο μισθό να επιβιώσουν μέσα σε αυτό το ρευστό περιβάλλον αναζητούν πιθανούς τρόπους που θα μπορέσουν να τους/τις βοηθήσουν.

5.2 Στρατηγικές διαχείρισης της ακρίβειας

Οι συμμετέχουσες/οντες στην έρευνα φαίνεται να επινοούν μια σειρά στρατηγικών για τη διαχείριση του αυξημένου κόστους διαβίωσης. Μία τέτοια στρατηγική αποτυπώνεται στα λεγόμενα του Βαγγέλη που εξηγεί τον τρόπο που διαχειρίζεται τα οικονομικά του και περιορίζει την κατανάλωση προϊόντων και υπηρεσιών. Είναι χαρακτηριστικό ότι μειώνει τις αγορές και αποφεύγει ό,τι μπορεί να θεωρηθεί σπατάλη πέρα από τις βασικές ανάγκες του:

Πιστεύω ότι υπάρχουν πράγματα πολλές φορές που βλέπω ότι δεν αγοράζω επειδή δε θέλω να επιβαρύνω, ας πούμε, δε θέλω να χαλάσω λεφτά παραπάνω επειδή μπορεί να τύχει κάτι. Ή μπορεί, ας πούμε να μαζεύω για κάτι συγκεκριμένο και να μη χαλάω πολλά. Ναι, πιστεύω ότι κάνω γενικά κράτει σε αυτά που αγοράζω, δηλαδή πάντα θα κοιτάζω, ας πούμε να πάρω κάτι πιο φθηνό επειδή σίγουρα δε θέλω να ζητήσω από άλλους, δηλαδή είναι κάτι που δε θέλω να κάνω επειδή έχουμε περάσει δύσκολα, οικονομικά σαν οικογένεια, οπότε πάντα θα κοιτάξω να μη σπαταλάω χρήματα. (Βαγγέλης, 22)

Από την απάντηση φαίνεται ότι οι συμμετέχοντες/ουσες θεωρούν τους/τις ίδιους/ες ως μια επιπρόσθετη επιβάρυνση στον οικογενειακό προϋπολογισμό. Κάτι τέτοιο μπορεί να ισχύει ιδιαίτερα στις περιπτώσεις των νέων που μπορεί να διαμένουν ακόμα στο σπίτι των γονιών τους. Οι καταναλωτικές επιλογές που συνδέονται με τη σπατάλη χρημάτων θεωρούνται ένα είδος υπερβολής. Επίσης, αναδεικνύεται το άγχος που υπάρχει για να μη συμβεί κάτι που απαιτεί κάποιο επιπλέον χρηματικό ποσό που δεν ήταν ανάμεσα στα αναμενόμενα έξοδα.

Εκτός από τη διαχείριση του προσωπικού (ή οικογενειακού) προϋπολογισμού, ένας ακόμα τρόπος για να αντέξουν οι συμμετέχοντες/ουσες στις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν λόγω της ακρίβειας και να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις των καιρών είναι η προσπάθειά τους να βρουν κάποια επιπλέον θέση εργασίας για να ενισχύσουν το διαθέσιμο εισόδημά τους:

Πάρα πολύ δύσκολα, δηλαδή θα πρέπει οπωσδήποτε να κάνω και κάτι έξτρα, του τύπου, κάποιο ιδιαίτερο μάθημα, δηλαδή σαν έξτρα εισόδημα κάνω ιδιαίτερα μαθήματα σε αγγλικά, σε υπολογιστές για αρχάριους, μελέτη δημοτικού, κάποια μαθήματα γυμνασίου

και λυκείου και κάποια πανεπιστημιακά αλλά... Ευτυχώς δηλαδή που υπάρχει κι αυτή η δυνατότητα γιατί αλλιώς. (Ελένη, 29)

Φυσικά, μια τέτοια αναγκαστική επιλογή, δηλαδή, το να βρει κάποιος/α δεύτερη δουλειά έχει άμεση επίδραση στην πίεση που του/της ασκείται καθημερινά για να αντεπεξέλθει στη φυσική και πνευματική κόπωση. Επίσης, την ίδια στιγμή, ο ελεύθερος χρόνος που θεωρητικά θα έπρεπε να είναι διαθέσιμος για προσωπική ξεκούραση και κάποιου είδους κοινωνικές δραστηριότητες απορροφάται από το χρόνο εργασίας. Η Ελένη λόγω και του επαγγέλματός της, ουσιαστικά προσπαθεί να συμπληρώσει το εισόδημά της θυσιάζοντας άλλες δραστηριότητες που ενδεχομένως θα επιθυμούσε να κάνει.

Η δεύτερη δουλειά, είτε μόνιμη είτε ευκαιριακή, δεν είναι μια διαθέσιμη επιλογή για όλους/ες τους/τις συμμετέχοντες/ουσες. Μια τέτοια προοπτική εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από το επάγγελμα που ασκεί κάποιος/α, την ηλικία και διάφορους άλλους παράγοντες. Δεν είναι λίγοι/ες αυτοί που δυσκολεύονται να «βγάλουν τον μήνα» λαμβάνοντας τον κατώτατο μισθό σε αυτή την οικονομική και πολιτική συγκυρία. Όπως προκύπτει από τα δεδομένα της έρευνας, για κάποιους/ες, όταν δεν καταφέρνουν να «βγάλουν τον μήνα», η μόνη επιλογή που διαθέτουν είναι ο δανεισμός:

Απάντηση: Εγώ προσπαθούσα μέχρι να περάσει ο μήνας να έχω 20 ευρώ να περάσω. Τώρα δεν υπάρχει περίπτωση.

Ερώτηση: Μέχρι πότε σε βγάζει ;

Απάντηση: Με πολύ πολύ σφίξιμο, στις 20 μέρες, έτσι κι έτσι. Με πολύ σφίξιμο όμως μιλάμε, έτσι; Δηλαδή δεν έχω ψωνίσει τίποτα, ρούχα, αυτά, τίποτα... Εκεί θα δανειστώ και μετά θα δανείσω εγώ. Τον άλλο μήνα θα μου πουν, «έχεις να μου δανείσεις»; (Ιωάννα, 66)

Μέσα από τη συνέντευξη με την Ιωάννα προκύπτει ότι δεν είναι σπάνιο για τους ανθρώπους που λαμβάνουν τον κατώτατο μισθό να βιώνουν το φαινόμενο να τελειώνει το διαθέσιμο εισόδημά τους πριν από το τέλος του μήνα. Αυτοί και αυτές που έρχονται αντιμέτωποι/ες με τη φτωχοποίηση αναζητούν λύσεις και στήριξη σε προσωπικές επαφές, φίλους και στην οικογένεια (όταν είναι σε θέση να βοηθήσει). Από την άλλη πλευρά, διακρίνουμε ότι για αυτούς τους ανθρώπους που η δεύτερη δουλειά δεν είναι μια πραγματοποιήσιμη και ρεαλιστική επιλογή, η αλληλεγγύη μεταξύ τους είναι η μόνη επιλογή. Όπως φαίνεται και από το παραπάνω απόσπασμα, ο ένας μπορεί να δανείζει στον/ην άλλον/η σε μια ώρα ανάγκης και να τον/την υποστηρίξει αντίστοιχα όταν χρειαστεί. Αυτό που διακρίνεται είναι ότι δε στηρίζονται στο κράτος για την επιβίωσή τους, αλλά σε προσωπικά δίκτυα και επαφές.

Η προηγούμενη εμπειρία της οικονομικής κρίσης των τελευταίων δέκα και πλέον ετών σε συνδυασμό με την ακρίβεια που αντιμετωπίζουν οι άνθρωποι σήμερα, τους έχει οδηγήσει να υιοθετήσουν διάφορες στρατηγικές για να μπορέσουν να διαχειριστούν το πολύ υψηλό κόστος αγοράς αγροτικών προϊόντων και τροφίμων. Για παράδειγμα, ο Μανώλης αναφέρει ότι έχει διαμορφώσει ένα κτήμα που είχε και το οποίο είχε καεί, για να καλλιεργεί αγροτικά προϊόντα για την προσωπική του κατανάλωση:

[Ε]χω φτιάξει κι ένα μπαξέ οπότε έχω κάποια προϊόντα δικά μου και βοηθάει κι αυτό... Εγώ δηλαδή ας πούμε, και η αδερφή της [της γυναίκας του] από κάτω με τον άντρα της και η πεθερά μου με τον πεθερό μου, δεν αγοράσαμε ντομάτα όλο το καλοκαίρι, δεν αγοράσαμε αγγούρι, πιπεριά, μελιτζάνα, κολοκύθι... Έχουμε τρεις οικογένειες που θα θέλαμε ίσως και εκατό κιλά το καλοκαίρι για ντομάτες που έχει φτάσει 3 ευρώ το κιλό... (Μανώλης, 49)

Όμως, δεν είναι μόνο το υψηλό κόστος του σουπερμάρκετ που έχει διαμορφώσει αυτή την κατάσταση και έχει οδηγήσει στην αναζήτηση τέτοιων λύσεων από τους ανθρώπους που λαμ-

βάνουν τον κατώτατο μισθό. Όπως αναφέρει στη συνέχεια της συζήτησης, είναι επίσης και το ενεργειακό κόστος που επιβαρύνει τον οικογενειακό προϋπολογισμό και αναγκάζει τους ανθρώπους να αναζητούν διάφορες λύσεις:

Αυτομάτως, δηλαδή. Μας έκανε να αλλάξουμε πλάνο, να πάμε σε πλάνο, δεν μένουμε πλέον στο σαλόνι με πέλετ, βάζουμε ένα οικονομικό air-condition να καίει λίγο, τρώμε και πάμε 8 η ώρα στο κρεβατάκι μας το χειμώνα. Στα αλλάζει όλα, σαφώς, όλα, όλα. (Μανώλης, 49)

Η στρατηγική που διακρίνεται στο παραπάνω απόσπασμα φαίνεται να είναι η αλλαγή του προγραμματισμού και των συνηθειών της καθημερινότητας. Οι άνθρωποι αναγκάζονται να αλλάξουν τον τρόπο ζωής που είχαν μέχρι τώρα για να καταφέρουν να ανταποκριθούν στα έξοδά τους. Έτσι, πρέπει να είναι «διατεθειμένοι» να θυσιάσουν στιγμές χαλάρωσης και μιας μικρής άνεσης που είχαν ως τώρα για να μειώσουν την ενεργειακή κατανάλωση. Κάποιες τέτοιες επιλογές μπορεί να μας θυμίζουν την περίοδο της καραντίνας και την περίοδο επιβολής των μέτρων απαγόρευσης κυκλοφορίας κατά την έξαρση της πανδημίας COVID-19. Όμως, το σημαντικό εδώ είναι ότι, σε αυτήν την περίπτωση, οι άνθρωποι αναγκάζονται να προγραμματίζουν τον περιορισμό τους για τον χειμώνα, όχι μόνο στο σπίτι τους, αλλά σε ένα μόνο δωμάτιο αναπτύσσοντας (και πάλι) συναισθήματα απομόνωσης και κοινωνικής αποστασιοποίησης.

5.3 Κατώτατος μισθός και αξιοπρέπεια

Κατά τη διάρκεια της συζήτησης με τους/τις συμμετέχοντες/ουσες, είχε ιδιαίτερο ενδιαφέρον να διερευνηθεί αν μπορεί να χαρακτηριστεί δίκαιος ο κατώτατος μισθός μέσα σε αυτή τη συγκυρία. Η συζήτηση επικεντρώνεται σε όσους/ες λαμβάνουν αυτό το εισόδημα ως αντίτιμο της εργασίας τους και ποιο θα μπορούσε δυνητικά να είναι εκείνο το ποσό που θα θεωρούσαν ότι αποτελεί δίκαιη αμοιβή για τον χρόνο και τον κόπο τους. Όπως προκύπτει από τις συνεντεύξεις, για τους/τις εργαζόμενους/ες ο σημερινός κατώτατος μισθός δεν μπορεί να θεωρηθεί επαρκής για να διασφαλίσει μια βιώσιμη καθημερινότητα για τους ανθρώπους ιδιαίτερα κάτω από τις υπάρχουσες οικονομικές συνθήκες. Ένα τέτοιο χαρακτηριστικό παράδειγμα αναδεικνύεται μέσα από τα λόγια της Χριστίνας, η οποία χρειάζεται και δεύτερη δουλειά για να ανταποκριθεί στις οικονομικές υποχρεώσεις της:

Ειλικρινά, όχι. Καθόλου! Και γι' αυτό καταφεύγω και στα ιδιαίτερα σαν μία προσθήκη γιατί ειλικρινά αυτοί οι μισθοί αισθάνομαι ότι δεν προορίζονται για να ζει κάποιος σε βιώσιμες συνθήκες. Δηλαδή, πρέπει κάποιος για να μπορέσει να ζήσει λίγο πιο αξιοπρεπώς, να πρέπει να γίνεται χίλια κομμάτια, να πρέπει να έχει δύο και τρεις δουλειές, αλλά και πάλι το αποτέλεσμα είναι ότι ουσιαστικά ζούμε για να δουλεύουμε κι όχι να δουλεύουμε για να ζούμε. (Χριστίνα, 27)

Το σημαντικό είναι ότι για όσους/ες συμμετείχαν στην έρευνα ο κατώτατος μισθός δεν καλύπτει βασικές προϋποθέσεις για να μπορεί να εξασφαλίσει μια ποιότητα ζωής που να μην είναι τουλάχιστον κάτω από τα όρια της φτώχειας για τους εργαζόμενους/ες. Επιπρόσθετα, φαίνεται πλέον ότι οι διεκδικήσεις των εργαζομένων που λαμβάνουν τον κατώτατο μισθό είναι το να ζήσουν «λίγο πιο αξιοπρεπώς» από αυτό που τους δίνεται η δυνατότητα. Η εργασιακή επισφάλεια σε συνδυασμό με την ανάγκη για δυο και τρεις διαφορετικές δουλειές οδηγεί τους ανθρώπους σε εξάντληση για να καταφέρουν να βιοποριστούν. Ιδιαίτερα σημαντικό είναι ότι παρατηρείται πλέον ένας μετασχηματισμός στον ρόλο της εργασίας. Η εργασία από ένας (αναγκαίος) τρόπος απόκτησης χρηματικών πόρων για βιοπορισμό και βελτίωση του βιοτικού επιπέδου έχει μετατραπεί σε έναν αυτοσκοπό. Στο πρόσφατο παρελθόν παρείχε κάποια δικαιώματα (π.χ. περισσότερο ελεύθερος χρόνος, υψηλότεροι μισθοί) και εξασφάλιζε κάποιες απολαύσεις μέσω

της κατανάλωσης (έστω και περιορισμένες). Αντίθετα, σήμερα φαίνεται η δουλειά να κυριαρχεί πάνω στο χρόνο, στο σώμα και στο πνεύμα του/ης εργαζόμενου/ης.

Η ανάγκη για έναν αξιοπρεπή κατώτατο μισθό που θα εξασφαλίζει ένα ανώτερο βιοτικό επίπεδο για τους ανθρώπους δεν εκφράζεται μόνο μέσα από τις στρατηγικές επιλογές που αναγκάζονται να υλοποιήσουν οι εργαζόμενοι/ες για να τα καταφέρουν (π.χ. εύρεση δεύτερης δουλειάς), αλλά και από την αναζήτηση της ελπίδας ότι θα μπορέσουν να ονειρευτούν ξανά:

[Ο]πότε δεν σε αφήνουν να ονειρευτείς, και απλά σε αφήνουν να μπεις σε έναν αυτόματο πιλότο, ότι πρέπει να πάω τώρα στη δουλειά, πρέπει να κάνω αυτό και αυτό απλά για να επιβιώσεις, δεν σε αφήνουν να ονειρεύεσαι για τη δουλειά που κάνεις ή έξω από αυτήν, για τους δικούς σου στόχους. (Βαγγέλης, 22)

Όπως φαίνεται από το παραπάνω απόσπασμα, η αμειβόμενη εργασία, μόνο και μόνο για την επιβίωση φαίνεται να καθορίζει και τα όρια που υπάρχουν για τις ελπίδες των εργαζομένων. Οι συνθήκες εργασίας που περιγράφονται και αναλύονται σε αυτήν τη μελέτη σε συνδυασμό με τη σκληρή πραγματικότητα για όσους/ες βρίσκονται στα όρια της φτώχειας δεν αφήνουν περιθώριο στους ανθρώπους να καλλιεργήσουν προσδοκίες και να ονειρευτούν. Τα όνειρά τους είναι περιορισμένα είτε αφορούν τη βελτίωση της υπάρχουσας δουλειάς που έχουν είτε πρόκειται για άλλα ζητήματα πέρα από το στενό τους εργασιακό μέλλον.

Κατά τη διάρκεια της συζήτησης και στην ερώτηση πόσο θα έπρεπε να είναι ο κατώτατος μισθός για να ανταποκρίνεται στις οικονομικές ανάγκες που έχουν, οι απαντήσεις των ερωτώμενων διέφεραν ως προς το ακριβές ποσό. Ωστόσο, ήταν ξεκάθαρο ότι ο κατώτατος μισθός δεν επαρκεί. Φαίνεται, όμως, ανεπαρκής και ένας μεγαλύτερος μισθός που δε θα κάλυπτε ουσιαστικά τα έξοδα των ανθρώπων. Στον δημόσιο διάλογο γίνονται αναφορές σε περαιτέρω αυξήσεις του κατώτατου μισθού, χωρίς όμως αυτοί οι μισθοί να ανταποκρίνονται στις ρεαλιστικές ανάγκες των ανθρώπων. Για τους/τις περισσότερους/ες συμμετέχοντες/ουσες ο μισθός θα έπρεπε να βρίσκεται τουλάχιστον πάνω από τα 900 ευρώ για να μπορεί να εξασφαλίσει βιώσιμες συνθήκες ζωής:

Νομίζω 900 ευρώ... Εντάξει, θα ήταν κάτι αξιοπρεπές ας πούμε. Για να μπορεί κάποιος να βγαίνει έξω γιατί δεν είναι μόνο η δουλειά και να βγαίνεις για κάνα καφέ. Δε μπορείς δηλαδή να πηγαίνεις κάνα θέατρο; Σου λέω, που έχει γίνει πλέον είδος πολυτελείας. Όπως κάποτε. Ή να μη θες να πας ένα ταξίδι...; Όλα αυτά είναι πράγματα που σε διαμορφώνουν. Σε κάνουν να νιώθεις καλύτερα, κι από αυτά τα πράγματα εξαρτάται η ποιότητα ζωής σου. Ή αν όχι κι από αυτά, αν θέλεις, ακόμη και μια κολόνια να πάρεις που σε ευχαριστεί, που λέει ο λόγος, κι εκεί νιώθεις καλύτερα, οπότε σου λέω, δεν είναι από τα πράγματα που θα έπρεπε να θεωρούνται πράγματα πολυτελείας. (Μαρία, 28)

Όπως φαίνεται από τα λόγια των συμμετεχόντων/ουσών, ο κατώτατος μισθός εκεί που βρίσκεται σήμερα περιορίζει την κατανάλωση των αγαθών στα απολύτως απαραίτητα και διαμορφώνει την αίσθηση ότι όλα τα υπόλοιπα αποτελούν είδη πολυτελείας. Είναι ενδιαφέρον πως εμπειρίες που σχετίζονται άμεσα με τον πολιτισμό, όπως το θέατρο, τα ταξίδια κ.λπ., θεωρούνται κάτι αρκετά ακριβό και απρόσιτο για κάποιον/α που λαμβάνει τον κατώτατο μισθό. Σε γενικές γραμμές, οι ερωτώμενοι/ες θεωρούσαν ότι ο κατώτατος μισθός θα πρέπει να διαμορφώνεται ανάλογα με τα έξοδα και το κόστος ζωής που υπάρχει, αναφέροντας ένα ενδεικτικό εύρος από 900 μέχρι και 1200 ευρώ, όπως σε αντίστοιχες ευρωπαϊκές χώρες και πρωτεύουσες που έχουν υψηλό κόστος ζωής αντίστοιχο με αυτό της Ελλάδας.

6. ΠΟΛΙΤΙΚΗ, ΑΚΡΙΒΕΙΑ ΚΑΙ ΚΑΤΩΤΑΤΟΣ ΜΙΣΘΟΣ

6.1 Η πολιτική των επιδομάτων στη σημερινή συγκυρία

Όπως έχει προκύψει από τη μέχρι τώρα ανάλυση των δεδομένων, οι άνθρωποι που λαμβάνουν τον κατώτατο μισθό έρχονται αντιμέτωποι με μια σειρά από ζητήματα που έχουν άμεση επίπτωση στην ευημερία τους. Μέσα από τις συζητήσεις με τους/τις ερωτώμενους/ες, αυτό που μπορούμε να συμπεράνουμε είναι ότι η επιδοματική πολιτική που ακολουθείται ως απάντηση στην αύξηση του κόστους ζωής δεν είναι μια ικανοποιητική και πειστική αντίδραση στην παρούσα οικονομική συγκυρία. Επιπλέον, είναι τα ίδια τα επιδόματα που αναδεικνύουν και τονίζουν τη δύσκολη κοινωνική και οικονομική κατάσταση των ανθρώπων:

Εντάξει, τώρα δίνουν επιδόματα, είναι σαφώς μια βοήθεια τα power pass, τα fuel pass που δώσανε, αλλά άμα φτάσουμε στο σημείο να θέλουμε επίδομα για να ζήσουμε, καλύτερα να μην το θέλαμε. Δηλαδή, ίσως να δείχνει λίγο και τη δυσκολία. Ή τώρα που θα δώσουν για τα τρόφιμα, κι αυτό είναι δυσάρεστο. Λες και είμαστε στην κατοχή. Απαξ και υπάρχουν επιδόματα είναι μια μικρή βοήθεια, αλλά προσωρινή, όχι μόνιμη. Αυτό είναι το πρόβλημα. (Ελένη, 28)

Οι μνήμες που επαναφέρουν τα επιδόματα που έχουν δοθεί το τελευταίο διάστημα και οι συγκρίσεις με την περίοδο της κατοχής από τους/τις ερωτώμενους/ες τονίζουν το βαθμό δυσκολίας της κατάστασης που επικρατεί. Η ανάγκη για κρατικές προσφορές και επιδόματα για τρόφιμα, ρεύμα και καύσιμα αποτελούν χαρακτηριστικό παράδειγμα το οποίο οι ερωτώμενοι/ες χαρακτηρίζουν ως μια εποχή που προσομοιάζει στην περίοδο της κατοχής ή σε μεταπολεμικές περιόδους. Παρ' όλο που όσοι/ες συμμετείχαν στην έρευνα ανήκουν σε νεαρές ηλικίες και δεν έχουν μνήμες από αυτές τις περιόδους υπάρχει ο παραλληλισμός του σύγχρονου "pass" με «το δελτίο» άλλων εποχών. Το ζήτημα που φαίνεται να αναγνωρίζουν οι πολίτες είναι ότι όποια τέτοια μικρή βοήθεια υπάρχει, δεν μπορεί να αποτελεί μόνιμη λύση στο πρόβλημα.

Μέσα από τις συζητήσεις κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων τονίζεται και ο τρόπος που οι ίδιοι/ες που λαμβάνουν τον κατώτατο μισθό, καθώς και τα επιδόματα, αντιλαμβάνονται την πραγματικότητα και κατανοούν την τρέχουσα κοινωνική πολιτική που ακολουθείται. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η τοποθέτηση της Ιωάννας:

Για το ενοίκιο, σου είπα, μου το κόψανε [το επίδομα]. Έπαιρνα και μου το κόψανε. Γιατί να σου πω τι πιστεύω ότι γίνεται; Λένε δίνουμε επιδόματα, και τι κάνουν... Κόβουνε από ένα ποσοστό εργαζομένων, για να το δώσουνε στους άλλους. Αυτό γίνεται. Κι εκεί πέρα αρχίζει και γίνεται και στον κόσμο, γιατί μου το κόψαν, εμένα και το πήρε ο άλλος; Λες και το πρόβλημα είναι αν θα μου το κόψουν εμένα και θα το πάρει ο άλλος. Το πρόβλημα είναι να μην το κόψουν ούτε από εμένα, και να το πάρει ο άλλος. Εντέλει με τα επιδόματα, αυτή η ιστορία γίνεται. (Ιωάννα, 66)

Οι δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι εργαζόμενοι/ες και οι περιορισμένες δυνατότητες που παρέχουν τα επιδόματα ως μια μόνιμη λύση στα οικονομικά προβλήματα των ανθρώπων φαίνεται από το παραπάνω απόσπασμα. Οι άνθρωποι που λαμβάνουν τον κατώτατο μισθό, και ίσως σε κάποιες περιπτώσεις επιδόματα, κατανοούν ότι το σημαντικό είναι να μην κόψεις κάποιο επίδομα από έναν άνθρωπο που είναι στα όρια της φτώχειας για να το δώσεις σε κάποιον/α άλλον/η που το χρειάζεται, αλλά να υπάρξουν οι κατάλληλες πολιτικές για να στηριχθούν ταυτόχρονα όσοι και όσες βρίσκονται σε εξαιρετικά δεινή θέση.

6.2 Οι αντιλήψεις των ανθρώπων που λαμβάνουν τον κατώτατο μισθό για τους πολιτικούς

Το ζήτημα της στάσης των πολιτικών απέναντι σε όσους και όσες λαμβάνουν τον κατώτατο μισθό είναι ένα ιδιαίτερα ενδιαφέρον θέμα προς διερεύνηση. Στη συγκεκριμένη περίπτωση η συζήτηση αφορούσε, αφενός τη στάση των πολιτικών απέναντι στις διαδικασίες καθορισμού του κατώτατου μισθού, και αφετέρου, τις αντιλήψεις των ίδιων για την πολιτική και τον ρόλο που διαδραματίζουν τέτοιες αποφάσεις στην καθημερινή ζωή τους. Ως προς τον τρόπο που αντιμετωπίζονται οι εργαζόμενοι/ες που λαμβάνουν τον κατώτατο μισθό, αρκετοί/ές ήταν εκείνοι/ες που θεωρούν ότι οι πολιτικοί δεν ενδιαφέρονται στην πραγματικότητα για τον μισθό των εργαζομένων. Για παράδειγμα, η Χριστίνα αναφέρει ότι:

Ο τρόπος που τους αντιμετωπίζουν, νομίζω ότι είναι ανύπαρκτος. Νομίζω ότι δεν μας αντιμετωπίζουν καν, ότι απλά γι' αυτούς είμαστε άλλο ένα γρανάζι στη μηχανή, κι ότι αν απλά βγούμε μια μέρα στο δρόμο, να διεκδικήσουμε τα δεδομένα, τα αυτονόητα, απλά θα μας βάλουν όλους μέσα, σαν να μην υπάρχει αύριο, δεν θα γίνει τίποτα, όπως δε γίνεται ποτέ τίποτα, όπως πάντα δηλαδή, κι απλά, άλλη μία όμορφη μέρα ξημερώνει στην Ελλάδα. (Χριστίνα, 27)

Όπως αναδεικνύει το παραπάνω απόσπασμα, η απογοήτευση από τη στάση των πολιτικών είναι έκδηλη. Η στάση των πολιτικών απέναντι στους ανθρώπους που είναι μισθολογικά σε αυτό το χαμηλό εύρος, γίνεται αντιληπτή ως ανύπαρκτη και επιφανειακή. Οι άνθρωποι αυτό που νιώθουν είναι ότι απλά υπάρχουν «ως εργαζόμενοι», επειδή είναι τόσο χρήσιμοι όσο και ένα εξάρτημα μιας μηχανής. Από τα λόγια της συμμετέχουσας είναι ξεκάθαρο ότι δεν περιμένουν και δεν επενδύουν στους πολιτικούς. Αντίθετα, αυτό που αναμένουν είναι μια αντίδραση καταστολής σε περιπτώσεις διεκδίκησης των δικαιωμάτων τους. Επιπλέον, εντυπωσιακό είναι και το ότι δε διαφαίνεται ελπίδα για κάποια αλλαγή στο άμεσο μέλλον και η πεποίθηση πως οι διεκδικήσεις δεν πρόκειται να οδηγήσουν κάπου.

Σε σχέση με το αν ακούγεται η φωνή των εργαζομένων και για ποιους λόγους μπορεί να μη λαμβάνεται υπόψη από τους πολιτικούς, το παρακάτω απόσπασμα έρχεται να δώσει την εξήγηση από την πλευρά των εργαζομένων:

Μπορεί να την ξέρουν, αλλά δεν τη λαμβάνουν... Γιατί δεν τους συμφέρει. Η άποψή μου δεν εξυπηρετεί τα συμφέροντα που θέλουν να ικανοποιήσουν. (Κατερίνα, 25)

Σε αρκετές περιπτώσεις αυτό που διατυπώθηκε δεν περιορίστηκε στις πολιτικές που εφαρμόζονται μόνο σε σχέση με τον κατώτατο μισθό. Ήταν η ευρύτερη συζήτηση για την επισφάλεια και τις ευέλικτες μορφές εργασίας που αναφέρθηκε χαρακτηριστικά:

Γιατί κοίτα να δεις, τα τελευταία χρόνια φέρνουνε τις ελαστικές σχέσεις εργασίας. Από πολλές απόψεις. Πρώτον, να μην υπάρχουν δικαιώματα γιατί εγώ νομίζω δεν είναι μόνο τα χρήματα. Έχει να κάνει και με τα δικαιώματα, αυτά πάνε... Δηλαδή ένας άνθρωπος που παίρνει έναν καλό μισθό, εγώ πιστεύω ότι καλύτερα θα διεκδικήσει. Ένας που δεν

παίρνει καλό μισθό, δεν είναι, αυτό που λένε ότι θα πρέπει, ας πούμε, να φτάσουμε στο χειρότερο σκαλοπάτι για να διεκδικήσουμε, δεν είναι έτσι. Ο άλλος όταν θα φτάσει στην απόλυτη φτώχεια δε θα διεκδικήσει. Θα προσπαθήσει να δει πως θα έχει τη δουλίτσα του, να μη χάσει κι αυτή τη δουλίτσα του, να μη χάσει κι αυτά τα λεφτά γιατί ξέρει ότι δε θα έχει τίποτα. Και το πρόσφατο περιστατικό με τον COVID, μας το έδειξε αυτό το πράγμα. Ότι ο κόσμος κατάλαβε ότι δεν υπάρχουν νοσοκομεία για να μπορέσει αυτό το πράγμα να το αντιμετωπίσει. (Ιωάννα, 66)

Η βασική διαπίστωση που προκύπτει από αυτό το απόσπασμα έχει ξεχωριστό ενδιαφέρον, καθώς συνδέεται άμεσα με αυτό που έχει χαρακτηριστεί ως «επίθεση στην εργασία». Έχει μεγάλη σημασία ότι άνθρωποι που λαμβάνουν τον κατώτατο μισθό δίνουν μεγάλη βαρύτητα όχι μόνο στον μισθό, αλλά και στα υπόλοιπα εργασιακά δικαιώματα, αναγνωρίζοντας ότι η σταθερή θέση εργασίας είναι αυτό που μπορεί να εξασφαλίσει συνθήκες για περαιτέρω διεκδικήσεις και όχι η διαρκής απειλή της ανεργίας και της περικοπής των μισθών. Όταν η συζήτηση μεταφέρθηκε στις εξαγγελίες των δύο μεγαλύτερων κομμάτων (με βάση τις εκλογικές τους επιδόσεις) σχετικά με τις αυξήσεις που έχουν ήδη γίνει ή μπορεί να γίνουν στο μέλλον στον κατώτατο μισθό, οι συμμετέχοντες/ουσες εκλαμβάνουν αυτές τις τοποθετήσεις περισσότερο ως μια προσπάθεια εξαπάτησης και κοροϊδίας:

Ε, μας έδωσε κι εμάς λίγα ψίχουλα και μας είπε «Άντε, εντάξει, πηγαίντε και κάνετε ό,τι θέλετε με αυτά», είναι κοροϊδία, μου ακούγεται αστείο, δεν ξέρω, μου ακούγεται τελείως τραγικό. (Ελένη, 29)

Παρόμοια είναι και η θέση της Γεωργίας για τις τοποθετήσεις των πολιτικών σχετικά με τον κατώτατο μισθό και ενδεχόμενες αυξήσεις. Φαίνεται ότι το ύψος του κατώτατου μισθού πρέπει να συνδέεται με το κόστος ζωής:

Αηδία γι' αυτούς. Και λέω ότι ψηφίζω πάντα το μικρότερο κακό... Αλλά πραγματικά αηδία, απογοήτευση... Αυτή τη στιγμή είμαι πολύ δυσαρεστημένη γιατί σου λέω ό,τι και να κάνουν ό,τι και να λένε άσχετα από τα κόμματα έτσι και να πουν τώρα αυτή τη στιγμή ο μισθός όλων θα ξεκινάει από 800 ευρώ, με όλα τα άλλα πάνω που έχουν πάει όχι μόνο τριπλάσια, είναι απλώς στάχτη στα μάτια εμένα αυτή τη στιγμή... Άλλος μπορεί να πει 800 ευρώ θα παίρνω αλλά όταν έχει πάει το ενοίκιο 1000 κι εγώ παίρνω 800 ή έχει πάει το σουπερμάρκετ από 200 ευρώ το μήνα έχει πάει 500, το θεωρώ κοροϊδία. (Γεωργία, 52)

Για τους ερωτώμενους/ες, το τραγικό της υπόθεσης δεν αναδεικνύεται μόνο μέσα από τον σχολιασμό του λόγου των πολιτικών, αλλά και μέσα από την ξεκάθαρη αναγνώριση ότι πρόκειται για έναν εμπαιγμό απέναντι στους/στις εργαζόμενους/ες. Ως προς τη διάσταση που δίνουν οι ίδιοι/ες για τον καθορισμό του κατώτατου μισθού και πόσο θα έπρεπε να είναι, οι τοποθετήσεις στις συνεντεύξεις έρχονται σε πλήρη αντιδιαστολή με αυτά που συχνά ακούγονται στον δημόσιο διάλογο για εκείνους και εκείνες χωρίς να λαμβάνονται καθόλου υπόψη οι δικές τους θέσεις:

Κοροϊδία τελείως, κάνουν μια αύξηση 5 ευρώ και νομίζουν ότι κάτι κάνανε. Περηφανεύονται, κοκορεύονται, κι ως εκεί. Αυτό και μόνο είναι κοροϊδία στα μούτρα μας, δηλαδή δεν τους ενδιαφέρει. Δε νομίζω ότι κανένας από όλους αυτούς τους πολιτικούς, κανένας όμως, θα μπορούσε ποτέ να ζησει με 1000, με το 900 που λέω εγώ, όχι με το 600. Κι ας έχουν βγει κατά καιρούς κάποιοι σχιζοφρενείς ας πούμε, που αντί να είναι κάπου αλλού, βρίσκονται στη Βουλή και λένε «εγώ ζω άνετα με 1000 ευρώ». 1000 ευρώ αδελφέ μου, αλλά δεν μας λες τι έχεις από πίσω τόσα χρόνια. Έλα να ζήσεις με 1000 ευρώ από το μηδέν και με νοικιασμένο σπίτι, και το συζητάμε εκ νέου, δηλαδή τους βλέπεις ότι έχουν μία έπαρση, σου λέει ότι με αυτά μπορείς να ζήσεις άνετα. Δεν μας λέει με πόσα ζει αυτός. Έτσι; Αλλά σου λέει με αυτά μπορείς να ζήσεις άνετα. (Μανώλης, 49)

Από τις απαντήσεις φαίνεται να θεωρούν ότι οι πολιτικοί δεν ενδιαφέρονται για όσους και όσες λαμβάνουν τον κατώτατο μισθό και ότι αυτό που νιώθουν οι συμμετέχοντες/ουσες είναι ότι αυτά που λέγονται είναι μόνο για να τους εξαπατήσουν. Ιδιαίτερα σε αυτήν την περίπτωση είναι σαν να υπάρχει ένας διάλογος ανάμεσα σε πολιτικά πρόσωπα που ισχυρίζονται ότι οι εργαζόμενοι/ες είναι ευχαριστημένοι/ες με τους μισθούς τους. Αυτοί είναι που «κρίνουν» αν τα χρήματα που λαμβάνουν οι εργαζόμενοι/ες είναι ικανοποιητικά και επαρκή, αλλά από θέση ασφαλείας και ισχύος. Επιπρόσθετα, αυτό που τονίζεται είναι ότι οι πολιτικοί που εκφράζουν τέτοιες θέσεις χαρακτηρίζονται από μια αλαζονική συμπεριφορά.

7. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Από αυτά που συζητήθηκαν στις προηγούμενες ενότητες προκύπτουν κάποια αρχικά συμπεράσματα για τη σημασία του κατώτατου μισθού και τις διαδικασίες καθορισμού του στη ζωή των ανθρώπων. Ο σκοπός αυτής της έρευνας ήταν να διερευνήσει με μια κριτική προσέγγιση τον ρόλο του κατώτατου μισθού στις εμπειρίες των ανθρώπων που βρίσκονται σε αυτή τη μισθολογική κλίμακα, τη σχέση τους με την κατανάλωση, καθώς και τις αντιλήψεις τους για την πολιτική. Ο κατώτατος μισθός προσδιορίζει άμεσα τις εμπειρίες των εργαζομένων που βρίσκονται στα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα. Γι' αυτό τον λόγο είναι απαραίτητο για τις κοινωνικές επιστήμες να κατανοήσουν τον ρόλο που διαδραματίζει ο κατώτατος μισθός στη διαμόρφωση των ταυτοτήτων των ανθρώπων που τον λαμβάνουν. Αυτή η μελέτη τοποθετείται σε έναν κόσμο που χαρακτηρίζεται ολοένα και περισσότερο από ένα αυξανόμενο αίσθημα επισφάλειας.

Τόσο η θεωρία όσο και τα δεδομένα αναδεικνύουν μια κοινωνική και οικονομική αβεβαιότητα που χαρακτηρίζει τη ζωή των εργαζομένων. Η υπάρχουσα οικονομική και πολιτική συγκυρία εντείνει τη ρευστότητα στη ζωή των ανθρώπων. Αρχικά, όπως προκύπτει από την ανάλυση, το φαινόμενο της απορρύθμισης της εργασίας και των δικαιωμάτων των εργαζομένων φαίνεται να είναι ένα θέμα που αφορά όλους και όλες ανεξάρτητα από τη θέση που κατέχουν, την ειδικότητά τους και το επάγγελμά τους. Όλοι/ες οι εργαζόμενοι/ες που συμμετείχαν σε αυτήν την έρευνα συζητούν και εστιάζουν στο ζήτημα των εξαιρετικά δύσκολων συνθηκών εργασίας που αντιμετωπίζουν. Τα προβλήματα στα οποία αναφέρονται έχουν να κάνουν τόσο με τις συνθήκες απασχόλησης όσο και με την ποιότητα της εργασίας τους γενικότερα. Αυτή η κατηγορία των εργαζομένων δεν έχει να αντιμετωπίσει μόνο τα χαμηλά εισοδήματα και την καθημερινή επιβίωση, αλλά και την έλλειψη προστασίας απέναντι στην εργοδοτική αυθαιρεσία. Κάποια από τα παραδείγματα στα οποία αναφέρθηκαν οι συμμετέχοντες/ουσες ήταν τα ελαστικά ωράρια απασχόλησης, ο αυξημένος φόρτος εργασίας, τα στοιχεία που αναφέρονται στις συμβάσεις εργασίας και δεν ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα κ.λπ. Κύριο συμπέρασμα αποτελεί ότι είναι υποχρεωμένοι/ες να υποστούν μια σειρά από ενέργειες που καταπατούν τα δικαιώματά τους, την ίδια στιγμή που δεν υπάρχει καμία κρατική παρέμβαση και έλεγχος για να τους/τις προστατέψει.

Ένα ακόμα σημαντικό εύρημα της έρευνας είναι ότι οι συμμετέχοντες/ουσες της έρευνας αδυνατούν να ανταποκριθούν στο υψηλό κόστος ζωής. Η ακρίβεια και οι τιμές των προϊόντων και των υπηρεσιών φάνηκε να τους/τις έχει επηρεάσει άμεσα σε μεγάλο βαθμό. Επιπρόσθετα, ήταν κάτι που τους δημιουργούσε ανησυχία και για το άμεσο μέλλον, καθώς δεν είχαν καμία εντύπωση ότι θα υπάρξει κάποια βελτίωση της κατάστασης σύντομα. Στις αναφορές που έκαναν, οι καθημερινές αγορές, το σουπερμάρκετ και το κόστος της ενέργειας ήταν τα ζητήματα που διαδραματίζουν βασικό ρόλο στην ευρύτερη πίεση που δέχονται. Πιο συγκεκριμένα, είναι σημαντικό ότι αυτό που τους/τις προβληματίζει ιδιαίτερα σχετίζεται με το γεγονός ότι ο μισθός τους πλέον δεν μπορεί να τους/τις προσφέρει κάτι περισσότερο από τα απολύτως απαραίτητα. Από τη μία πλευρά τα εξαντλητικά ωράρια και οι συνθήκες εργασίας δεν τους/τις αφήνουν καθόλου ελεύθερο χρόνο, από την άλλη, ένας μισθός που τους/τις αφήνει οριακά να επιβιώσουν τους/τις στερεί οποιαδήποτε πρόσβαση σε «στιγμές κατανάλωσης».

Αυτό φαίνεται να είναι και ένα από τα μεγαλύτερα ζητήματα σε σχέση τόσο με τον χαμηλό μισθό όσο και το αυξημένο κόστος ζωής. Οι δυνατότητες για κάποιου είδους κοινωνικοποίηση

εκτός χρόνου εργασίας, καθώς και οι καταναλωτικές πρακτικές που σχετίζονται με τον πολιτισμό περιορίζονται στο ελάχιστο. Όπως προκύπτει από τις συνεντεύξεις, οι άνθρωποι είναι αναγκασμένοι πλέον να αφιερώνουν όλο τους τον χρόνο στην εργασία. Η ακρίβεια των προϊόντων και υπηρεσιών αποτελεί τη βασική αιτία που έχει οδηγήσει τους/τις εργαζόμενους/ες που λαμβάνουν τον κατώτατο μισθό στην αναζήτηση κάποιων στρατηγικών για τη διαχείριση της κατάστασης. Τέτοιες στρατηγικές μπορεί να είναι η εύρεση και δεύτερης δουλειάς, η μείωση του κόστους κατανάλωσης της ενέργειας με το να περιορίζονται σε ένα μόνο δωμάτιο, η περικοπή εξόδων σε σχέση με τα τρόφιμα και το σουπερμάρκετ επιλέγοντας τα πιο φτηνά προϊόντα, καθώς και ο δανεισμός από φίλους/ες και συγγενείς.

Μεταξύ αυτών που συζητήθηκαν με τους/τις συμμετέχοντες/ουσες είχε ιδιαίτερο ενδιαφέρον η αναφορά στον μισθό τους και κατά πόσο μπορεί να θεωρηθεί δίκαιος. Για τους/τις ερωτώμενους/ες ο μισθός που λαμβάνουν δεν είναι ικανός να τους/τις παρέχει αξιοπρεπείς συνθήκες διαβίωσης. Όπως φαίνεται από την έρευνα, οι εργαζόμενοι/ες είναι εξαρτημένοι/ες από τον μισθό τους. Έτσι, είναι εξαρτημένοι/ες από έναν μισθό που δεν μπορεί να παρέχει ούτε τις βασικές προϋποθέσεις για βιώσιμες συνθήκες ζωής. Αξιοσημείωτο είναι ότι για τους/τις εργαζόμενους/ες οι οριακές αυξήσεις το τελευταίο διάστημα στον κατώτατο μισθό δεν είναι αρκετές για να τους/τις βοηθήσουν στην καθημερινότητα.

Αντίθετα με ότι ακούγεται συχνά στον δημόσιο διάλογο, οι συμμετέχοντες/ουσες θεωρούν ότι είναι απαραίτητη η αύξηση του μισθού τους πολύ περισσότερο από τα ποσά που έχουν αναφερθεί κατά διαστήματα λόγω του υψηλού κόστους ζωής. Για τους συμμετέχοντες/ουσες της έρευνας, οι μισθοί θα πρέπει να ανταποκρίνονται στο σημερινό κόστος ζωής (π.χ. κόστος τροφίμων, ενοικίων). Η όλη συζήτηση δύναται να αποδειχθεί εξαιρετικά χρήσιμη διότι μπορεί να συμβάλει στην αποσαφήνιση όρων, όπως είναι ο δίκαιος, αξιοπρεπής και βιώσιμος μισθός. Όπως περιγράφεται η καθημερινότητα από τους συμμετέχοντες/ουσες με την αύξηση του φόρτου εργασίας, τα ελαστικά ωράρια, το αυξημένο κόστος ζωής και τους ανεπαρκείς μισθούς καθιστά αναγκαία την επανατοποθέτηση της συζήτησης τόσο σε ακαδημαϊκό όσο και κοινωνικό επίπεδο στη βάση της έννοιας της εκμετάλλευσης των εργαζομένων.

Στη συζήτηση περί πολιτικής και των διαδικασιών καθορισμού του κατώτατου μισθού, οι συμμετέχουσες/οντες αναφέρθηκαν και στις προσπάθειες που έχουν γίνει να αντιμετωπιστεί το υψηλό κόστος διαβίωσης με την πολιτική των επιδομάτων. Όπως προκύπτει, είναι προβληματικό να θεωρηθεί μια τέτοια προσέγγιση ως μόνιμη και ικανοποιητική λύση, αφού οι συμμετέχοντες/ουσες θεώρησαν ότι δεν μπορεί παρά να είναι προσωρινή. Επιπλέον, η ίδια η διαδικασία της παροχής επιδομάτων για τα καύσιμα, τα τρόφιμα και την ενέργεια που αναδεικνύει τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι άνθρωποι στην καθημερινότητά τους. Στις αναφορές των εργαζομένων στους πολιτικούς και στον τρόπο που εκείνοι αντιλαμβάνονται τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν διακρίνεται ότι το ζήτημα της κρίσης της αξιοπιστίας του πολιτικού συστήματος και των ίδιων των πολιτικών είναι υπαρκτό, κάτι που έχει επιβεβαιωθεί και από άλλες έρευνες. Το κεντρικό συμπέρασμα που προκύπτει είναι ότι οι εργαζόμενοι/ες θεωρούν τους πολιτικούς που αναφέρονται στον κατώτατο μισθό και στο πόσο χαμηλός θα πρέπει να είναι αλαζόνες. Θεωρούν ότι τοποθετούνται από μια θέση ασφαλείας και σε μεγάλη απόσταση από τους ίδιους/ες, ιδιαίτερα από τη στιγμή που δεν έχουν αναγκαστεί ποτέ να ζήσουν με τον κατώτατο μισθό.

Είναι προφανές ότι η παρούσα μελέτη προσπαθεί να σκιαγραφήσει κάποια βασικά σημεία των ζητημάτων που σχετίζονται με τον κατώτατο μισθό και τις καθημερινές ανάγκες των ανθρώπων. Ο κατώτατος μισθός φαίνεται ότι σχετίζεται τόσο με την ίδια την εργασία, αλλά και τις καταναλωτικές τους πρακτικές. Το υψηλό κόστος ζωής και η ακρίβεια αφορά όλους/ες που λαμβάνουν τον κατώτατο μισθό ανεξάρτητα από την ηλικία και την επαγγελματική κατηγορία. Στόχος ήταν να καταγραφούν οι απόψεις, οι αντιλήψεις, οι εμπειρίες, ο λόγος των ανθρώπων που λαμβάνουν τον κατώτατο μισθό, καθώς και οι ανησυχίες τους για το μέλλον γιατί δεν έχει σημασία μόνο μια οικονομετρική ανάλυση περί του «κατάλληλου» ποσού του κατώτατου μισθού ανεξάρτητα από τις εμπειρίες των ίδιων των εργαζομένων. Μπορεί να υποστηριχθεί ότι η μελέτη του ζητήματος και της σημασίας του για τη διαμόρφωση των ταυτοτήτων των ανθρώπων αξίζει την προσοχή της ακαδημαϊκής κοινότητας. Η ποιοτική μελέτη των ζητημάτων που

σχετίζονται με τον κατώτατο μισθό μπορεί να αναδείξει βαθύτερες κοινωνικές αλλαγές που συντελούνται, τα δομικά προβλήματα όπως τα αντιλαμβάνονται οι ίδιοι/ες οι εργαζόμενοι/ες και παράλληλα παρέχει τη δυνατότητα στους/ις ίδιους/ες να τοποθετηθούν χωρίς κάποιους/ες άλλοι/ες να μιλούν για εκείνους/ες

8. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Andriopoulou, E. & Karakitsios, A. (2022). Unemployment transitions and the role of minimum wage: From pre-crisis to crisis and recovery. *IZA Journal of Labor Policy*, 12(1), 1-26. <https://doi.org/10.2478/izajolp-2022-0002>

Antonopoulou, M. G. (2021). Minimum wage in Greece and Southern Europe: Towards a new model for shaping labour relations. *Social Cohesion and Development*, 14(1), 33-47. <https://doi.org/10.12681/scad.25765>

Brown, C. (1999). Minimum wages, employment, and the distribution of income. In O. Ashenfelter & D. Card (Eds.), *Handbook of labor economics* (pp. 2101-2163). [https://doi.org/10.1016/S1573-4463\(99\)30018-3](https://doi.org/10.1016/S1573-4463(99)30018-3)

Dickens, R., Manning, A., & Butcher, T. (2012). Minimum wages and wage inequality: Some theory and an application to the UK. Working Paper Series, 4512, Department of Economics, University of Sussex Business School.

Grawitz, M. (2006). *Μέθοδοι κοινωνικών επιστημών*. Αθήνα: Οδυσσέας.

Joo-Ee, G. (2016). Minimum wage and the hospitality industry in Malaysia: An analysis of employee perceptions. *Journal of Human Resources in Hospitality & Tourism*, 15(1), pp. 29-44. DOI: 10.1080/15332845.2015.1008396

Karakitsios, A. (2018). *The impact of minimum wages on employment, earnings and poverty* (Unpublished doctoral dissertation). Athens University of Economics and Business, Athens.

Mishler, E. (1991). *Research interviewing: Context and narrative*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Schulten, T. (2012). European minimum wage policy: A concept for wage-led growth and fair wages in Europe. *International Journal of Labour Research*, 4(1), pp. 85-103.

Woo, J., Shook, J., Goodkind, S., Ballentine, K., Engel, R., Kim, S., & Petracchi, H. (2022). Do wage increases help? Wage increases and material hardships among low-wage hospital workers. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, DOI: 10.1080/10911359.2022.2036282.

Ελληνική Στατιστική Αρχή, «ΕΛΣΤΑΤ» (2015). Έρευνα εργατικού δυναμικού. <https://www.statistics.gr/documents/20181/42a81f31-ef87-4014-825c-bcc6021a7032> (τελευταία πρόσβαση 17 Οκτωβρίου 2022).

Ελληνική Στατιστική Αρχή, «ΕΛΣΤΑΤ» (2022α). Έρευνα εισοδήματος και συνθηκών διαβίωσης των νοικοκυριών: Έτος 2021. <https://www.statistics.gr/documents/20181/3aa9c91f-cf52-375b-dc0b-6310e09ce5c1> (τελευταία πρόσβαση 17 Οκτωβρίου 2022).

Ελληνική Στατιστική Αρχή, «ΕΛΣΤΑΤ» (2022β). Δείκτης τιμών καταναλωτή: Σεπτέμβριος 2022. <https://www.statistics.gr/documents/20181/48d0ee0c-0614-237b-e9a4-27622336a74f> (τελευταία πρόσβαση 3 Οκτωβρίου 2022).

Κούγιας, Κ. (2017). Ευέλικτη απασχόληση στην Ελλάδα της κρίσης: Σκέψεις και διαπιστώσεις. *Κοινωνική Πολιτική*, 6, 85–109. <https://doi.org/10.12681/sp.10882>

Κουζής Γ. (2017). Η εργασία στο απόσπασμα κατά την περίοδο της κρίσης και των μνημονίων. *Κοινωνική Πολιτική*, 3, 7–18. <https://doi.org/10.12681/sp.10587>

Πετράκη, Γ. (2017). Η Εξέλιξη των συνθηκών εργασίας στην Ευρώπη: Οι συνθήκες εργασίας ως αντικείμενο έρευνας και κοινωνικής διαπραγμάτευσης. *Κοινωνική Πολιτική*, 4, 7–18. <https://doi.org/10.12681/sp.10594>

1997-2022: 25 ΧΡΟΝΙΑ

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ
ΝΙΚΟΣ ΠΟΥΛΑΝΤΖΑΣ

